

Het beleg van Adrianopel.

DOOR

D. VAN DEN BERG,

Kapitein der Genie.

INLEIDING.

Indien ooit een oorlog heeft bewezen, hoe slechts zeer betrekkelijk waar is de spreuk, dat „muren van mannenborsten” beter zijn dan „muren van steen,” dan is dat zeker de Balkanoorlog van 1912-13 geweest. Immers twee weken, nadat Bulgarije, Servië en Griekenland aan het Turksche rijk den oorlog hadden verklaard, was de Turksche strijdmacht te veld op alle deelen van het oorlogsterrein uiteengeslagen en ten deele vernietigd, en kon worden gezegd, dat een Turksch veldleger van eenige beteekenis niet meer bestond.

In zijn vestingen (Skoetari, Adrianopel, Janina) hield echter de Turksche soldaat onversaagd stand en eerst na een beleg van meerdere maanden zouden de Verbondenen als overwinnaars daarin binnentrekken. En de Tschataldja-linie stuitte voorgoed den zegevierenden opmarsch der Bulgaren, stelde het te eenen male gedemoraliseerde Turksche leger in staat, de aanvallers met bebloede koppen te doen afdeinzen en redde Konstantinopel voor een bezetting door de Bulgaren, en daarmee het Turksche rijk voor het verlies van zijn geheele Europeesche grondgebied. Wil men beter rechtvaardiging voor de kosten, aan permanente verdedigingsstellingen besteed?

En toch waren de Turksche versterkingen geenszins op de hoogte van den tijd. Ten deele valt zulks daaruit te verklaren, dat de terreingesteldheid op het Balkanschiereiland meest van zoodanigen aard is, dat operatiën met groote troepenmassa's daardoor zeer worden bemoeilijkt; voorts gaf de voortdurend uiterst ongunstige toestand der Turksche schatkist aanleiding om — toen na den val van het regime-Abdoel Hamid de verbetering der landsverdediging werd ter hand genomen — daarbij nagenoeg uitsluitend het oog te richten op de levende strijdkrachten. M. a. w. het beginsel „eerst het veldleger en daarna de vestingen” werd te consequent en mitsdien te ver doorgevoerd.

Dat de slechte toestand der verschillende vestingen zich niet in hogere mate wreekte dan inderdaad het geval is geweest, vindt zijn oorzaak in de omstandigheid, dat de tegenstanders van Turkije niet over het voor een moderne belegering benodigde materieel beschikten,

terwijl verder zowel de geringe uitgebreidheid van het wegennet als de treurige toestand van de bestaande wegen aan het transport van zoodanig materieel nagenoeg onoverkomelijke moeilijkheden in den weg legden.

Behalve deze factoren vormde ook de traditioneele bekwaamheid der Turken in de toepassing der veldversterkingskunst — die op ruime schaal tot verbetering en aanvulling van de duurzame stellingen werd aangewend — en in de verdediging van zoodanige stellingen (Kars, Plewna!) een omstandigheid, die mede den langen duur der belegeringen van Adrianopel (27 October — 26 Maart = 5 maanden), Skoetari (25 October — 23 April = 6 maanden) en Janina (24 November — 6 Maart = 3 $\frac{1}{2}$ maand), en het stand houden van de Tschataldja-linie verklaart.

Maar door welke oorzaak dan ook — de Turksche vestingen hebben volbracht, hetgeen er van verwacht werd.... en méér dan dat. En in het bijzonder de Tschataldja-linie heeft het Turksche rijk voor algeheel ondergang behoed.

De uitnoodiging van de Redactie van „De Militaire Spectator” om in dit tijdschrift een overzicht te geven over de gebeurtenissen vóór Adrianopel — de eenige dezer vestingen, die op een althans eenigszins moderne inrichting kon bogen — was mij dan ook zeer welkom, en gaf mij aanleiding tot het reeds thans publiceeren van het volgende opstel. Wel zijn de gegevens, waarover voor een beschrijving van deze belegering wordt beschikt, nog zeer beperkt, eensdeels omdat uit den aard der zaak de veldoorlog toch in de allereerste plaats de aandacht blijft vragen, anderdeels omdat de bondgenooten, in navolging van de Japanners, een buitengewoon strenge geheimhouding hebben trachten te bewaren, gepaard gaande met een zooveel mogelijk weren van onaangename dwarskijkers als militaire attaché's, oorlogscorrespondenten, enz. Doch de stroom van litteratuur, welke terstond na, en zelfs reeds tijdens den oorlog is begonnen te vloeien, stelt ons althans in staat, reeds nu een beknopt overzicht van dezen vestingstrijd te geven.

HET BELEG VAN ADRIANOPEL.

Beschrijving van stad en omgeving. Het in het vruchtbare Maritzadal, de mooiste streek van het Balkanschiereiland, gelegen Adrianopel (Turksch: Edirneh, Bulgaarsch: Odrin) was in 1912 een stad van circa 83.000 inwoners, waarvan \pm 25.000 Turken, en overigens Bulgaren, Grieken, Armeniërs, Joden enz., welke heterogene bevolking in hoofdzaak haar bestaan vond in den handel (koren, wijn, leder, tapijt- en zijdewaren, rozenolie.) De stad was hoofdplaats van het gelijknamige wilajet en was, als zijnde van 1361—1453 Rijkshoofdstad geweest, voor de Turken niet alleen van groote strategische, maar ook van hooge ideëele beteekenis.

De door een vervallen ringmuur omgeven stad was met haar vijf

voorsteden gelegen op de beide oevers van de Toendscha, deels in de golvende vlakte van de hier samenkomende dalen van die rivier en van de Maritza, en overigens tegen de westelijke helling van een langen heuvel, waartegen in het oosten een bedekt, weinig overzichtelijk terrein aansloot. Een zestal bruggen voerde over Toendscha en Maritza, w. o. de Grieksch-Romeinsche dubbele brug, die toegang verleende tot de, een Europeesch cachet dragende voorstad Karagatsch. De stad zelf, op den linker Toendscha-oever, had een volkomen Oostersch karakter: nauwe, bochtige straatjes met slechts weinig monumentale gebouwen (Ottomansche Bank en Tabaksregie, de beroemde Selim-moskee.) Ten noorden van de stad lag Eski-Serai, het na de verovering van Adrianopel door Sultan Moerad I (1361) gebouwde Sultanspaleis, later citadel, welke in 1878 vóór den zegenvierenden intocht der Russen door de bezetting was vernield en later als kazerne is in gebruik genomen. In de nabijheid lag een uitgestrekt oefeningsterrein, en op een eilandje in de Toendscha, een oude toren als overblijfsel van vroegere versterkingen.

Nabij het zuidelijk gedeelte der stad was het land vlak, deels zeer vruchtbaar en bebouwd, overigens goed weiland. Een aldaar gelegen aquaduct diende voor den aanvoer van drinkwater.

De enkelsporige, alzoo weinig capaciteit bezittende Oriënt-spoorlijn (Konstantinopel—Adrianopel—Philippopel—Sofia—Nisch — enz.) voerde langs de stad, die overigens door goede straatwegen o. m. met Philippopel en Jamboli verbonden was. Voorts voerden verharde wegen langs den rechter Arda-oever, en oostwaarts naar Kirk-Kilisse en Baba Eski; laatstgenoemde weg was echter zeer slecht; met name ontbraken daarin bruggen.

Beteekenis van Adrianopel als vesting. Gelegen op slechts 30 K.M., alzoo 1 dagmarsch, van de vooral nabij Moestafa Pascha door wacht- en blokhuisen afgesloten Turksch-Bulgaarsche grens, aan de hoofdeparatielijn van Bulgarije naar Konstantinopel, was een versterkt Adrianopel voor de Turken van het hoogste gewicht. Deze vesting toch onttrok de streek van Thracië, waardoor de kortste verbindingen van Bulgarije naar de Turksche hoofdstad voerden, zijnde de vierhoek Adrianopel — Kirk-Kilisse — Istrandscha — Tschorloe, voor een gedeelte aan het gebruik der Bulgaren en ontzegde hun tevens het nutten van de spoorlijn en van den straatweg Moestafa Pascha — Baba Eski, hetgeen, in verband met de geringe uitgebreidheid van het wegennet in Thracië, voor den aanvoer van allerlei legerbenodigheden ten behoeve van een naar Konstantinopel oprukkende troepenmacht van groote beteekenis was. Voorts beschermde Adrianopel het punt van samenkomst van de over het Balkan-gebergte naar Konstantinopel en naar de havensteden Rodosto en Dede Agatsch voerende wegen, alsmede de samenvloeiing van Maritza, Arda en Toendscha.

Deze overwegingen hadden geleid tot het reeds in 1882, onder medewerking van Brialmont, ontwerpen van den vestingvierhoek Adrianopel — Kirk-Kilisse — Baba Eski (of Oezoen Keupru) — Loeleh Boergas,

waarbinnen een groote manoeuvreerruimte aan de grenzen van Oost-Roemelië. Van dat ontwerp was echter slechts weinig tot werkelijkheid geworden, en alleen Adrianopel en Kirk-Kilisse werden inderdaad versterkt, het laatste op zeer bescheiden schaal. Deze kleine, circa 45 K.M. van Adrianopel en 60 K.M. van de Zwarte Zeekust verwijderde vesting, die den weg over Boenar Hissar—Wisa—Tschataldja naar Konstantinopel afsloot, kon onder de gegeven omstandigheden slechts dienen om Adrianopel te beveiligen tegen aanvallen van de zijde van die kust, waar landingen niet tot de onmogelijkheden behoorden (Midia); overigens was zij ook van minder beteekenis, omdat beoosten Adrianopel het wegennet zeer ijl was en bovendien in slechten toestand verkeerde. De versterkingen van Kirk-Kilisse bestonden uit het fort Raklitza ten noordwesten en het fort Skopo ten oosten van de stad, welke werken circa 5 K.M. van elkander verwijderd waren, en verbonden waren door een loopgravenlinie, waarin eenige steunpunten; het zware geschut uit deze forten was echter grootendeels naar de Dardanellenversterkingen weggevoerd, en — op 3 of 4 stukken na — door veldgeschut vervangen. Deze stelling vormde den rechter vleugel van de circa 45 K.M. lange (overigens met veldwerken te versterken) strategische verdedigingslinie Adrianopel — Kirk-Kilisse.

De versterkingen. Het terrein rondom Adrianopel werd door de, beneden de stad slecht bevaarbare Maritza, de Toendscha en de nabij haar monding op een drietal plaatsen doorwaadbare Arda, met haar vruchtbare, doch deels drassige en vaak overstroomde oevers, verdeeld in vier heuvelachtige sectoren van ongelijke grootte. Op de heuvelruggen ten zuidwesten, ten noordwesten en ten oosten van de stad had de Pruisische genie-officier Blum Pascha tijdens den Russisch-Turkschen oorlog van 1878 een 24-tal veldwerkjes, meest gesloten redouten zonder grachtsflankement, met slechts sporadische toepassing van metselwerk, doen aanleggen; de afstand van de stad varieerde van $1\frac{1}{2}$ tot 5 K.M., terwijl de intervallen meest 1 K.M. groot waren. Deze redouten, op tactisch zeer gunstige plaatsen aangelegd, hadden meerdere vuurlijnen, met afzonderlijke infanterie- en geschutopstellingen; aan het laatste stelden de Turken de eisch, dat het de geheele omgeving, ook naar de zijde van de stad, moest kunnen bestrijken, hetgeen geleid had tot een opstelling der artillerie op een soort van cirkelvormige cavaliers, eenige overeenkomst vertoonende met de Montalembert'sche torens. De kleinste daarvan, met 20 M. middellijn, waren bewapend met 1 vuurmond; er waren er echter ook van 55 M. middellijn, bewapend met 14 stukken.

Voor meerdere bijzonderheden, zie 19. ¹⁾

Later, in 1903, werd de moderniseering van deze verdedigingslinie ter hand genomen door het ombouwen van deze werken tot forten,

1) De vet gedrukte cijfers verwijzen naar de volgnummers van de als bijlage hierachter opgenomen opgave van geraadpleegde bronnen.

waardoor echter niet werd tegemoet gekomen aan het bezwaar, dat zij op te geringen afstand van de stad waren verwijderd. Het was dan ook een groote verdienste van den lateren commandant van het Oosterleger, Abdoellah Pascha, die van 1908—1911 commandant van het Legerkorps te Adrianopel was, dat dank zij zijn goede zorgen in de laatste jaren vóór den oorlog van 1912 op de voornaamste fronten en tactisch gewichtigste punten de bouw ter hand was genomen van een nieuwen gordel met grooteren straal, bestaande uit een 28-tal meest zeer gunstig (ten deele op dezelfde plaats als de oudere werken) gelegen permanente forten en tusschenwerken, welke volgens sommige schrijvers gedeeltelijk met toepassing van beton, pantseringen en koepels als moderne werken zouden worden ingericht. Ook ten aanzien van den bouw van munitiemagazijnen, verzekering der stormvrijheid, inrichting der tusschenliniën; enz. waren Abdoellah's verdiensten vele.

De bij het begin van den oorlog reeds uitgevoerde werkzaamheden vormden een onderdeel van een plan tot algeheele moderniseering van de vesting, waarbij men zich voorstelde :

den straal van den gordel, in het bijzonder op het oostfront, te vergrooten ;

groepsversterkingen aan te leggen, die elkander wederkeerig zouden ondersteunen ;

een permanente versperring tot stand te brengen ; en

in de noodige verkeersmiddelen, als smalspoorbaan (met stoomtractie), stations voor draadlooze telegrafie, enz. te voorzien.

Van dit ontwerp kwam echter vóór den oorlog, behalve op het noordwestfront, slechts weinig tot uitvoering. De verdedigingslinie werd toen gevormd door een 35 KM. langen gordel van deels oude, deels meer moderne werken, van de stad verwijderd op een afstand, wisselende van 1—8 KM.

a. Noord- en noordwestfront. Het noord- en noordwestfront, gelegen tusschen linker Maritza- en rechter Toendscha-oever, waarin de kunstwegen van Philippopel (Moestafa Pascha) en Jamboli de stad bereikten, was tactisch het sterkst ; op dit front waren ook de werken het verst van de stad verwijderd.

Van zuid naar noord gaande, treffen wij daar achtereenvolgens de navolgende versterkingen aan.

1. De groep Kazan Tepe 1), bestaande uit het pas begonnen Kazan Keupru, Kazan Tepe, 1 permanente en 6 tijdelijke tusschenbatterijen, tezamen bewapend met 6 15 cM. kanonnen, 10 10.5 cM kanonnen en 24 oude veldvuurmonden (9 cM Krupp). Kazan Tepe was, voor zooveel zijn gebetonnerde onderkomens en munitiemagazijnen betreft, voltooid ; ook de gevechtsofstelling op het voorfront was gereed, niet echter die op de flanken.

2. De groep Bontscha—Koeroe Tschesmeh, bestaande uit 1 tijdelijke

1) Tepe = berg, heuvel.

en 4 permanente tussenbatterijen, met een totale bewapening van 6 21 cM mortieren, 18 15 cM. kanonnen en 6 oude veldstukken.

3. De groep Scheitan-Tarla, bestaande uit eenige werken bij Karagatsch (waarin een zoeklicht van 90 cM.) en een 5-tal tijdelijke tussenbatterijen, met een bewapening van 6 10.5 cM. kanonnen en 18 oude veldvuurmonden. Van het steunpunt Karagatsch waren de betongebouwen nagenoeg voltooid; overigens verkeerde het werk in een overeenkomstigen toestand als Kazan Tepe. Het flankement van de tussenlinie tussen deze beide groepen was alzoo niet verzekerd, zoodat een doorbreking op dat gedeelte van den gordel niet uitgesloten was.

4. De groep Semerskeu-Baschoek, bestaande uit de beide oude forten van dien naam, 2 permanente, 6 tijdelijke tussenbatterijen en een oude lunet, tezamen bewapend met 6 15 cM mortieren, 6 15 cM. kanonnen, 6 10.5 cM. kanonnen en 36 oude veldkanonnen.

5. De groep Karagatsch-Tarla, bestaande uit een 2-tal pas begonnen werken bij Havarasch (Jassy Tepe), 2 permanente en 7 tijdelijke tussenbatterijen, met een totale bewapening van 12 15 cM. kanonnen, 12 12 cM kanonnen en 30 oude veldstukken.

Achter deze lijn van versterkingen lagen nog in tweede linie de oude forten (redouten) Hadirlik (standplaats van den vestingcommandant) — in welks nabijheid een tijdelijke batterij, bewapend met 6 veldstukken, en een station voor draadlooze telegrafie — Tschatalsoe en Ainatchair (Ainaly, Moelet Tabya¹⁾). Vooruitgeschoven vóór dit front lagen werken bij Kadinkeu (Chiftlik²⁾ Karameltschoe), Chiftlik Ekmedschikeu en Joetsch Tepeler, welke werken door vluchtige gemeenschapsloopgraven met de hoofdverdedigingslijn waren verbonden.

b. Oostfront. Het oostfront, tussen linker Toendscha- en linker (beneden) Maritza-oever, was het grootst en nam o. m. den weg van Kirk-Kilisse en Moessoebeili op. Het terrein was hier in het algemeen zeer in het voordeel van den verdediger en legde een aanvaller ernstige moeilijkheden in den weg. De talrijke, evenwijdig aan de Toendscha—Maritza naar de Ergene stroomende riviertjes, welke het voorterrein doorsneden, maakten troepenverplaatsingen, vooral in de richting van de nevenvesting Kirk-Kilisse, zeer bezwaarlijk. Omgekeerd echter bood dit terrein der aanvalsartillerie gunstige gedekte stellingen.

De werken op dit front — na den val van Kirk-Kilisse zeker niet het minst bedreigde — lagen vrij dicht bij de stad, vooral op het zuidelijk gedeelte (\pm 2 KM). De verdedigingslinie werd hier gevormd door de oude forten Kayalik (ten noordwesten waarvan aan de overzijde van de overstroomde en aldus een soort van inundatie vormende Pravodi snica, een 17-tal fladdermijnen), Tasch Tabya, Aiwas Baba — nabij elk van welke drie werken een zoeklicht van 90 cM. was opgesteld — Devekeu yoloe (Aidzi yoloe), Kestanlik, Koeroe Tschesmeh, Djevilik,

1) Tabya = werk.

2) Chiftlik = hoeve, boerderij.

Topyoloe, Kavkas en Stamoelion; in deze linie lagen 22 tijdelijke tusschenbatterijen, tezamen bewapend met 12 15 cM houwitsers, 34 15 cM. kanonnen, 12 12 cM. kanonnen en 72 oude veldvuurmonden. Meer achterwaarts lagen hier nog de forten Basch Faki, Taschlik en Kaik (aan den weg naar Konstantinopel en in zekeren zin als reduit te beschouwen.)

In verband met den kleinen straal van dit gedeelte van den gordel waren hier twee liniën van vooruitgeschoven werken ingericht, welke bij Devekeu yoloe aan de hoofdweerstandslinje aansloten; de voorste, op 5 à 7 KM. vóór den gordel, liep over Moessoebeili, Chiftlik Gunes, Skenderkeu en Baschatschair, de tweede, 2 à 4 KM. vooruitgeschoven, over Maslak (waarbij 3, elk met 3 oude veldstukken bewapende batterijen en met voorgelegen ijzerdraadversperring), Mal Tepe, Sapoendzilar, Mezar Tepe en Demir Kapoe.

c. Zuid- en zuidwestfront. De zeer weinig versterkte zuidwestelijke sector, tusschen rechter Maritza- en rechter Arda-oever, door een circa 3 KM breede niet-versterkte terreinstrook van den rechter vleugel van het oostfront gescheiden, was vlak, welig begroeid en, doordien het terrein op ongeveer gelijke hoogte lag met den gemiddelden Maritza-stand, drassig; in verband ook met het naderende winterseizoen vond de sector in de aanwezige moerassen een uitnemende natuurlijke hindernis (inundatie). Dit front, waarin de spoorlijn naar Demotika—Konstantinopel de stad verliet en waarin ook het station gelegen was, was — zooals reeds vermeld — het zwakst versterkt. Van oost naar west gaande vinden wij hier de volgende werken.

1. De groep Bosnakeu, bestaande uit het zeer sterke fort van dien naam (ook Bosna Tabya), 1 tijdelijke tusschenbatterij, bewapend met 6 12 cM. kanonnen, en 2 emplacementen voor bespannen veldbatterijen.

2. De groep Sinekli, bestaande uit de oude forten Demirtasch en Merkes, 2 permanente en 2 tijdelijke tusschenbatterijen, met een totale bewapening van 12 15 cM. kanonnen en 12 oude veldstukken.

3. De groep Karagatsch, bestaande uit het oude fort Karagatsch en de Marasch-redoute (Arda), 1 permanente en 4 tijdelijke tusschenbatterijen, tezamen bewapend met 12 15 cM. kanonnen en 18 oude veldkanonnen.

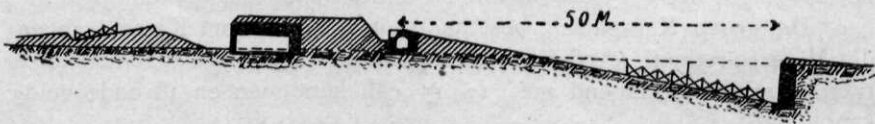
Gelijke redenen als op het oostfront hadden ook hier geleid tot het vooruitschuiven van versterkingen, o. a. bij Agyrkeu en bij Djoedjaros. Volgens 4 was de nog meer voorwaarts gelegen Kartal Tepe (148 M.) niet versterkt, doch werd deze heuvel door zijn beheerschende ligging het tooneel van menigen strijd.

d. Westfront. De westelijke sector ten slotte, tusschen Arda en Maritza, was het smalst en nam o. a. de spoorlijn van Philippopel op, die eerstgenoemde rivier nabij haar monding passeerde. Hier lagen de oude forten Marasch en Joeroesch (volgens andere opgaven bezat deze sector geen permanente versterkingen), waarvóór op ± 1200 M. afstand na het begin der vijandelijkheden de stelling op den Papas Tepe

(125 M.) werd ingericht, welker voorterrein vanaf zuid- en noordwestfront uitnemend werd bestreken.

e. Algemeen. Van de beschouwde versterkingen waren de oudere werken, m. a. w. verreweg het grootste gedeelte der infanteriesteunpunten, o. a. die op het geheele oostfront, meest vroegere artillerieforten, met groot relief, gemetselde onderkomens en traversen, en diepe grachten zonder flankemensorganen. In verband met hun bestemming voor de infanterie-verdediging hadden deze werken geen geschutwapening; voor de bezettingen waren op den contre-escarp of aan den voet van het glacis met middelen der veldversterkingskunst gevechtsofstellingen ingericht. Trouwens, voor een meer grondige verbetering dezer werken zal wel de tijd hebben ontbroken; met het verbouwen tot (permanente) infanterie-steunpunten o. a. van Kavkas, Djevilik, Kestanlik ¹⁾ e. a. moest in Juni 1912 nog worden begonnen.

Het algemeene type der moderne infanteriewerken (Kazan Tepe, Karagatsch op het noordwestfront), welke in het algemeen in een verder gevorderd stadium verkeerden dan de artillerie-werken, was, als aangegeven in Figuur 1. De glacisvormige front- en flankborstwering werd beveiligd door een voorgelegen driehoekige gracht zonder flankemensinrichtingen, voorzien van een 5½ M. hoogen contre-escarpmuur. Door die gracht liep in de eerste plaats de hierna te vermelden permanente ijzerdraadversperring, welke de geheele stelling omgaf, terwijl daarachter nog een tweede ijzerdraadnet was aangebracht. Aan de keelzijde was een lichtere gronddekking met smalle hindernis. Achter den frontwal lag een met grond gedekte gebetonneerde kazerne voor 1 compagnie; ook in de gevechtsofstelling bezaten deze werken meest goede onderkomens, die echter niet absoluut bomvrij en niet op een weerstandbieden aan moderne aanvalsmiddelen berekend waren. Naar wij vermeld vonden, waren alle dekkingen in de stelling tegen de uitwerking van 15 cM. geschut bestand gemaakt.

Figuur 1. Doorsnede over een Infanterie-steunpunt.

In het algemeen lagen de infanterie-steunpunten (bezetting 1 à 2 compagnieën met 2 à 6 mitrailleurs) zeer zichtbaar *op* den hoogte kam, evenals trouwens de tusschenbatterijen, die eveneens *op* of slechts zeer weinig achter den rand der heuvels waren gelegen. Hieruit vloeit dus tevens voort, dat de infanterie- en de artillerieverdediging in nagenoeg

¹⁾ Op een kaartje in de „Militarische Rundschau“ van 10 Mei 1913 worden evenwel slechts 3 werken als gebetonneerd aangegeven, waarbij echter niet de bovengenoemde steunpunten.

dezelfde lijn werden gevoerd. Aangezien echter in de tusschenliniën tusschenbatterijen lagen, moesten de infanterie-loopgraven en ook de opstellingen voor sommige veldbatterijen worden aangelegd eenigszins vóór de lijn der steunpunten, alzoo op de buitenhelling der heuvels, op betrekkelijk geringen afstand (soms niet meer dan 30 M) achter de ijzerdraadversperring, waardoor zij, meer dan noodig was, aan 's vijands vuur waren blootgesteld. Traversen tot bescherming tegen enfileervuur waren niet of slechts in zeer geringen getale aanwezig. Vermoedelijk was ook bij den aanleg der gemeenschapsloopgraven (tusschen de hoofdverdedigingslijn en de eenigszins daarvóór gelegen tirailleurloopgraven) met het daarvoor wenschelijke tracé (zigzagvormig in verband met de richting van het vijandelijk vuur) geen rekening gehouden.

De tusschenbatterijen, waarvan nog slechts een 14-tal permanent was uitgevoerd (Fig. 2a-b), waren, voorzoover deze laatste betreft, open batterijen met over bank vurend geschut, opgesteld op 50 cM. dikke betonplaten achter borstweringen, welke met 40 cM. dikke muren waren bekleed. In die bekleedingsmuren waren tusschen elke 2 emplacementen nissen aangebracht als bergplaatsen voor kardoezen (A) en voor munitie (B), terwijl ter weerszijden van elken vuurmond schuilplaatsen voor de bedieningsmanschappen aanwezig waren (C). De traversen waren op gelijke hoogte met de vuurlijn gehouden.

Figuur 2 a. Plattegrond eener tusschenbatterij.

Figuur 2 b. Achteraanzicht van een tusschenbatterij.

Van de gebetonneerde groeps munitiemagazijnen, die voorzien werden van 2 M. dikke muren en van 1,50 M. dikke gewelven, steunende op gegolfd plaatijzer, welke dikte tegenover de Bulgaarsche artillerie voldoende werd geacht, waren eerst 3 voltooid. n.l. één achter Kazan Tepe, één achter de groep Bontscha-Koeroe Tschesmeh en één achter de groep Karagatsch-Tarla.

Na Juni is aan de versterkingen nog veel verbeterd; zelfs den 20sten October, toen de Deutsche Majoor Von Hochwächter de vesting bezocht, werden door hem nog betonneringswerkzaamheden waargenomen, hetgeen overigens de bewering bevestigt, dat de vesting toen nog lang

niet voltooid was. Als arbeidskrachten werden in hoofdzaak benut reservisten en personeel der bezetting; geregeld waren, nadat 2000 man aan de Dardanellenversterkingen waren afgegeven, 5000 man aan het werk, die echter op onoordeelkundige wijze werden ingedeeld en mitsdien niet zooveel praesteerden, als van hen had mogen worden verwacht. Materialen als prikkeldraad, palen voor hindernissen en gegolfd plaatijzer waren in voldoende hoeveelheid voorradig; moeilijkheden in zake de levering van cement, o. a. als gevolg van de sluiting der Dardanellen, beletten evenwel een spoedigen voortgang der betonneringswerkzaamheden.

De geheele stelling was omgeven door een permanente zesdubbele ijzerdraadversperring met I ijzeren palen, welke alleen op het noord-oostfront op een tweetal plaatsen, n. l. bij Kayalik en bij Aiwas Baba, was onderbroken; de westelijke van die openingen werd afgesloten door het hiervóór vermelde overstromingsgebied van de Pravodisnica.

De hindernis vormde mitsdien voor het terugtrekken van de bezetting van vooruitgeschoven stellingen een onoverkomelijke hinderpaal; er bestaat dan ook reden om aan te nemen — en ook de veelvuldige uitvallen in het eerste stadium van het beleg wijzen hierop — dat althans in den beginne nog eenige uitvalspoorten daarin waren vrij gehouden, welke later zijn afgesloten. Voor het flankement der hindernis waren geen voorzieningen getroffen: zij werd alleen door frontaal vuur bestreken. Wellicht is de omstandigheid, dat de afstand van de versperring vóór de hoofdweerstandslijn niet overal een werkdadige bestrijking van eerstgenoemde toeliet, mede aanleiding geweest tot het meer naar voren brengen van de infanterieloopgraven in de tusschenliniën.

Het smalspoornet der vesting was zeer uitgebreid; eigenaardig is, dat het — met name op het noordwestfront — meest op den hoogtekam, en alzoo ten deele vóór de batterijen was aangelegd.

Bewapening. Zooals hiervóór bij de vermelding der versterkingen is gebleken, bestond de veiligheidsbewapening der stelling uit totaal:

6 21 cM. mortieren;	}	d. i. 176 zwaardere en 231 veldvuurmonden;
6 15 cM. mortieren;		
12 15 cM. houwitsers;		
100 15 cM. kanonnen;		
30 12 cM. kanonnen;		
22 10.5 cM. kanonnen; en		
231 oude veldstukken;		

benevens eenige bespannen veldbatterijen en 45—50 machinegeweren. Voorts waren bovendien — doch wij vonden niet vermeld, waar — nog een 40 tal veldstukken in de linie opgesteld.

De mobiele geschutreserve omvatte:

6 korte 15 cM. kanonnen (eigenlijk houwitsers), en	}	aan oud materieel;
12 korte 12 cM. kanonnen (idem);		

18 15 cM. snelvuurhouwitsers;	}	aan modern materieel.
36 12 cM. houwitsers;		
18 10.5 cM. snelvuurkanonnen; en		
48 snelvuur-veldkanonnen;		

totaal alzoó 138 vuurmonden.

(Volgens een andere, van Turksche zijde afkomstige opgave, waren in Adrianopel, behalve het geschut van een legerkorps, aanwezig 58 4-stukken-batterijen vestinggeschut, w. o. 1 van 21 en 2 van 15 cM.)

Kort vóór de insluiting was de geschutvoorraad der vesting nog vermeerderd door het derwaarts overbrengen van een aantal Kruppsche kanonnen en mortieren van de Dardanellenforten en uit de werken der Tschataldja-linie.

De stelling beschikte over 17 zoeklichten (90 cM.); behalve van de 4, welke bij de beschrijving der versterkingen werden vermeld, is de plaats van opstelling niet bekend.

Bezetting. De bezetting ¹⁾ der vesting zou, volgens de voor de verdediging aangenomen beginselen, circa 35.000 man moeten bedragen. Dit getal werd in werkelijkheid aanzienlijk overschreden; ten tijde van de insluiting toch bevonden zich in de stelling:

10e en 11e Nizam ¹⁾-Divisie, behoorende tot het XVe Legerkorps, elk à 10 bataljons, en vermoedelijk ook een deel van de overige tot dat Korps behoorende troepen;

1) Volgens Von Löbell's Jahresberichte 1911 waren in vreedestijd te Adrianopel in garnizoen:

- a. 6e, 7e, 8e, 9e en 10 Regiment Vesting-artillerie;
 - 1e en 2e Bataljon Adrianopel-Vesting-artillerie;
 - staande rechtstreeks onder de 1e Leger-Inspectie (standplaats Konstantinopel);
- b. van de 10e Divisie: 28e en 30e Regiment Infanterie (elk à 3 bataljons), 10e Jagerbataljon en 10e Regiment Veldartillerie (à 6 batterijen);
 - van de 11e Divisie: 11e Regiment Veldartillerie (idem);
 - van de 12e Divisie: 12e Regiment Veldartillerie (idem);
 - van de 4e Cavalerie-Brigade: 9e, 11e en 12e Regiment Cavalerie (elk à 5 eskadrons), en de 2e Afdeeling Rijdende Artillerie (à 2 batterijen);
 - van de 5e Cavalerie-Brigade: 39e en 40e Regiment Cavalerie (elk à 5 eskadrons); onmiddellijk onder het Korpscommando: 4e Jagerregiment (à 3 bataljons), 5e Afdeeling Berg-artillerie (à 3 batterijen), 3e Houwiterafdeeling (à 3 batterijen), 4e Telegraaf-compagnie, 4e Pionierbataljon en 4e Treinbataljon;
 - alles behoorende tot het IVe Legerkorps (standplaats Adrianopel);

c. ten slotte nog 1 regiment (à 4 bataljons) van de Adrianopel-Redif (2e kl.) Divisie.

1) Als gevolg van de regeling van den dienstdienst in Turkije werden de troepen verdeeld in: Nizam (20—22 jaar, eerste oefentijd der militieplichtigen), Ichtiat (23—28 jaar, militieplichtigen met groot verlof), Redif 1e kl. (29—37 jaar, landweerplichtigen), Mustafiz (38—39 jaar, landstormplichtigen uit het actieve leger voortgekomen) en Redif 2e kl. (20—39 jaar, landstorm, niet uit het actieve leger voortgekomen). Een normale Nizam-divisie (in hoeverre de te velde staande Turksche afdeelingen normale formatiën waren, is voorsnog onbekend) was samengesteld uit 3 regimenten infanterie (à 3 bataljons + 1 mitrailleurcompagnie), 1 bataljon jagers, 1 compagnie bereden infanterie, 6 veldbatterijen, en 1 pioniercompagnie, en was ± 10.000 man sterk. Een Redif-divisie bestond uit 9 bataljons, 1 eskadron en 6 batterijen.

de Redif (2e klasse) Divisie Adrianopel, à 10 bataljons;
 de id. id. Goemoeldzina, à 9 bataljons;
 de id. id. Baba Eski, à 12 bataljons;
 6e, 7e, 8e, 9e en 10e Regiment Vestingartillerie, het 7e à 2, de
 overige à 3 bataljons;
 5 mitrailleurcompagnieën;
 1 pionierbataljon à 4 compagnieën;
 2 spoorwegbataljons, elk à 4 compagnieën;
 1 telegraafcompagnie; en
 1 pontonniercompagnie;
 totaal ± 60.000 man, waarbij evenwel ± 15.000 man minder ge-
 oefende troepen.

Tijdens het beleg werden voorts eenige duizenden burgers onder de wapenen geroepen. Deze bezetting stond onder bevel van den energieken Mehmed Schoekri Pascha, die zich tijdens het beleg den eeretitel van Ghazi (= overwinnaar der ongeloovigen) verwierf.

Van de vestingartillerie bezette:

het 6e Regiment — het oostfront vanaf Devekeu yoloe zuidwaarts;
 het 7e „ — de overige werken van het oostfront;
 het 8e en 9e Regiment — het noord- en noordwestfront;
 het 10e „ — het zuidfront.

Verpleging. De bezetting, die gedurende het gansche beleg door draadlooze telegrafie in verbinding met Konstantinopel is gebleven, was ruimschoots van proviand voorzien, wat trouwens voor een handelscentrum en stapelplaats van een goed bebouwde en vruchtbare streek als die rondom Adrianopel niet te verwonderen was. Bovendien zorgde Schoekri Pascha er terstond na het uitbreken der vijandelijkheden zooveel mogelijk voor, dat ieder inwoner zich van levensmiddelen voor ongeveer 2 maanden voorzag. Een nadeelige factor ten deze was, dat ± 30 000 vluchtelingen uit de omgeving binnen de linie een schuilplaats hadden gezocht, welker verpleging reeds in het einde van November tot wrijving en oneenigheid tusschen militaire en civiele autoriteiten aanleiding gaf.

De drinkwatervoorziening van de stad was goed.

Opmarsch der Bulgaren. Terstond na de oorlogsverklaring (18 October) rukte het voor Thracië bestemde gedeelte van de Bulgaarsche strijdmacht op als volgt:

IIIe Leger (4e, 5e en 1 brigade van de 3e Divisie) — Generaal Dimi-
 triew — tegen Kirk-Kilisse;

Ie Leger (1e, 6e en de uit deze beide gevormde 10e Divisie) — Ge-
 neraal Koetinschew — tegen de lijn Kirk-Kilisse — Adrianopel;

IIe Leger (8e, 9e, 1 brigade van de 2e en 2 van de 3e Divisie, als
 mede een cavalerie-divisie) — Generaal Iwanow — tegen Adrianopel.

De troepen van laatstgenoemd Leger overschreden den 18en October de Bulgaarsch-Turksche grens in onderstaande groepering:

de cavalerie-divisie — ter weerszijden van de Maritza, ter opheldering en „verschleierung” in het terrein vóór het zuidfront van Adrianopel;

de brigade van de 2e Divisie, en	uit de omgeving van Kawakli, be-
de beide brigades van de 3e Divisie	
	— Fikel tegen het noordfront van
	de vesting;

de 8e Divisie over Harmanli — Ljoebimek — Kadikeu, bezuiden de Maritza, tegen het westfront der vesting.

de 9e Divisie — met den rechtern vleugel over Moestafa Pascha en den linker over Moestrakli, beoosten de Maritza, tegen het noordwestfront.

Terstond werd, na een kortstondig gevecht, Moestafa Pascha bezet, dat door de Turksche bezetting zóó overijld moest worden ontruimd, dat de tijd ontbrak, om het telegraafkantoort onbruikbaar te maken en dat de poging, om de Maritza-brug te vernielen, mislukte. Zulks was voor de Bulgaren een groot voordeel, aangezien die brug later dienen moest voor het vervoer van al hun troepen, belegeringsgeschut, legerbenoodigheden enz.

Vervolgens werden de Turken, na een gevecht bij Kadikeu ¹⁾, terug gedrongen in den hoek tusschen Arda en Maritza en werd de vesting op het noord- en noordwestfront ingesloten; het kwam daarbij tot eenige gevechten met gedeelten van de bezetting der vesting, die de verdediging van het voorterrein bij Kemal en Tschirmen begonnen; voorloopig echter waren die schermutselingen zonder veel beteekenis.

Eerste gevechten. Den 22sten October ontspoon zich een hevig gevecht nabij Joeroesch, als gevolg van een poging der Bulgaren, om zich door een stormenderhandschen aanval meester te maken van de belangrijke vooruitgeschoven stellingen Papas Tepe en Kartal Tepe, samenvallende met een offensieven stoot van de bezetting. Terwijl nl. de Bulgaren voornemens waren om met de 8e Divisie bezuiden en de 9e Divisie benoorden de Maritza de Turksche vooruitgeschoven troepen terug te dringen, wilden de Turken beproeven, de Bulgaren tusschen Arda en Maritza in de richting van Moestafa Pascha terug te drijven en zetten daartoe een afdeeling ter sterkte van ongeveer een divisie bezuiden de Maritza tegen Joeroesch aan. Bewesten dat dorp kwam hun voorwaartsche beweging tot staan bij de hoogten van Kadinkeu en Koejoenli, waar de voortroepen der 8e Bulgaarsche Divisie een deboucheeren vanaf dat dorp beletten. Een poging, om de Bulgaren op hun rechter flank om te trekken, mislukte. Spoedig daarop viel de beslissing op den anderen vleugel, waar de 9e Bulgaarsche Divisie, op gelijke hoogte met de 8e gekomen zijnde, haar artillerie tegen de rechter flank der Turken in actie bracht, die weldra, met verlies van 4 oude veldkanonnen,

1) Kadikeu kreeg tijdens het beleg den naam van Kapitan Andrejew, naar een officier, die op één dag drie aanvallen tegen het dorp leidde, het ten slotte veroverde, en 2 dagen later aan bekomen verwondingen overleed.

eenige honderden dooden en ± 1000 gevangenen, op de vlucht sloegen naar Papas Tepe, van waar het vuur geopend werd om hun terugtocht te dekken.

Ofschoon op dit gedeelte van het voorterrein nog tot in den morgen van den 24sten schermutselingen plaats vonden, wisten de aanvallers wel eenige vooruitgeschoven stellingen te nemen, doch niet de zoeven genoemde voorname posities van Papas Tepe en Kartal Tepe.

In het noorden konden de troepen van Generaal Iwanow, Hadzikeu, Komtek-Akboenar en Pravodja met de nabij gelegen Turksche veldversterkingen bezetten, terwijl de verdedigers met achterlating van 12 stukken moesten terugtrekken. Van eenig wezenlijk succes met als gevolg daarvan: afkorting van het te verwachten beleg door deze pogingen, was echter geen sprake.

Als een voorbeeld, hoe tegenstrijdig de lezingen van verschillende zijden zijn, laten wij hier volgen de lezing, welke 7 — die echter door 12, 14 en 18 als zeer onbetrouwbaar wordt gebrandmerkt — van de gevechten in deze dagen geeft.

De troepen van de 3de Divisie rukten den 22sten voort tot in de lijn Havarasch — Arnautkeu — Moessoebeili, verscheidene vooruitgeschoven stellingen der Turken met de bajonet vermeersterende.

Terzelfder tijd viel in het westen de 8e Divisie van af Kadinkeu de Turksche stellingen nabij Tschatalsoe aan, terwijl op den rechter Maritza-oever een andere Bulgaarsche afdeeling de verdedigers door het Ardadal op de vesting terugdrong. Komende van Semenli doorwaadden de aanvallers de Arda en vielen aan in de richting van Djoedjaros (Doghanja Arazi), hetwelk door de bezetting, met achterlating van 100 dooden en 160 gevangenen, in paniek ontruimd werd.

Den volgenden dag slaagden de Bulgaren er in, tot Tschorekkeu door te dringen. Een aanval bij Joeroesch en Koejoenli bracht vervolgens ook den voet der hoogten bewesten Marasch in Bulgaarsche handen.

In den morgen van dien dag ondernamen de Turken op het noordfront een tegenaanval in de richting van Arnautkeu, die, ofschoon ondersteund door het vuur der forten, met zware verliezen werd afgeslagen; aan de nadingende Bulgaren gelukte het, meerdere vooruitgeschoven werken te bezetten.

Een aanval op de Turksche stellingen bij Ekmedschikeu en op het fort Tschatalsoe bracht ook deze in Bulgaarsche handen.

Na deze gevechten werd vluchtig een insluitingslinie ingericht, die, beginnende aan de Maritza bij Kadinkeu langs Ekmedschikeu en Havarasch naar de Toendscha en van daar over Pravodja naar Moessoebeili voerde.

Den 24en werd wederom een uitval van het garnizoen in de richting van Arnautkeu afgewezen.

Tot zoover de lezing van 7.

Doch, zooals nader blijken zal werden de werken bij Djoedjaros

eerst den 20en November (volgens 4 zelfs eerst op 25 Maart) bezet, terwijl o. m. de stellingen bij Ekmedschikeu eerst bij de algemeene bestorming op 25 en 26 Maart door de Bulgaren werden vermeersterd.

Algeheele insluiting. Intusschen hadden het Ie en het IIIe Leger de Turken uit hun stellingen bij Kirk-Kilisse teruggeworpen (24 October); tijdens de daarmede gepaard gaande gevechten hadden op 22 October, gelijktijdig met den hiervóór vermelden uitval in de richting Moestafa Pascha, de beide Nizam- en één der Redif-divisiën, behoorende tot de bezetting van Adrianopel, getracht, met de troepen buiten de vesting samen te werken, door het doen van een offensieven stoot in de richting van Kaipa; de 3e Bulgaarsche Divisie sloeg evenwel de Turken terug.

Daarna had het Ie Leger een colonne afgezonden over Pravodja—Gadera naar Moessoebelli, waardoor de gemeenschap tusschen de vesting en het Thracische leger werd opgeheven.

Voorts was een zwakke rechter-vleugelcolonne van Generaal Iwanow, bestaande uit troepen van de 2de Divisie, spoedig na de oorlogsverklaring het Turksche gebied bij Kirdjali binnen gedrongen, had de zich aldaar bevindende Turksche strijdkrachten (Jawer Pascha) teruggedreven en was vervolgens door het Arda-dal, over Mastanlu—Ortakeu, opgerukt om deel te nemen aan de insluiting van Adrianopel, welke zij alzoo den 27sten op het zuidfront voltooid; dien dag was ook te Baba Eski de spoorverbinding van de vesting met Konstantinopel verbroken.

In verband met den verderen opmarsch naar Konstantinopel werden in deze dagen de beide brigades van de 3e Divisie aan het IIe Leger onttrokken, om de Bulgaarsche troepen bij Loeleh Boergas — Boenar Hissar te versterken, en bij het Leger van Generaal Iwanow vervangen door de 11e Divisie, welke nieuw was opgericht en bestond uit 2 met behulp van depot-troepen samengestelde reserve-brigades.

De vesting was in dezen tijd ingesloten als volgt:

Vóór noord- en noordwestfront stond de 11e, vóór het oostfront de 9de, voor het westfront de 8e Divisie 1). Van deze laatste was het 30e Regiment nog bezuiden de Arda opgesteld; met 2 regimenten cavalerie vormde dit regiment gedurende circa 3 weken de geheele Bulgaarsche macht vóór het zuidfront der vesting. (De mede tot het IIe Leger behoorende 2de Divisie en de cavalerie-divisie namen niet rechtstreeks aan de insluiting deel, doch kregen in opdracht het belegeringskorps te dekken tegen mogelijke offensieve ondernemingen der Turken vanaf het schiereiland van Gallipoli of uit het Rhodope-gebergte).

1) Een normale Bulgaarsche divisie op voet van oorlog bestond uit 2 actieve en 1 reserve-brigade elk à 2 regimenten infanterie (à 4 bataljons), 2—4 machinegeweer-compagnieën, 2 eskadrons, 10 batterijen (4 nieuwe of 6 oude vuurmonden) en 2 pioniercompagnieën. In het algemeen kan worden aangenomen, dat een Bulgaarsche divisie numeriek ongeveer even sterk was als een Turksch legerkorps, en een Bulgaarsche brigade als een Turksche divisie.

Samenstelling en uitrusting van het belegeringskorps. Van deze troepenmacht was de 8e Divisie 24.000, de 9e 22.000, de 11e Divisie 20.000 man sterk; zij telde dus totaal \pm 86.000 man. Zij beschikte echter niet over een aan moderne eischen beantwoordende belegerings-artillerie ¹⁾, doch, behalve de veldartillerie (\pm 250 stukken), slechts over:

20	15 cM. houwitsers;	} totaal 102 zwaardere vuurmonden van verschillende constructies en leeftijden,
14	15 cM. kanonnen;	
18	12 cM. houwitsers;	
8	12 cM. snelvuur-houwitsers; en	
42	12 cM. kanonnen;	

alsmede

6 7.5 cM. kanonnen in Schumann'sche loopgraafpanTERS.

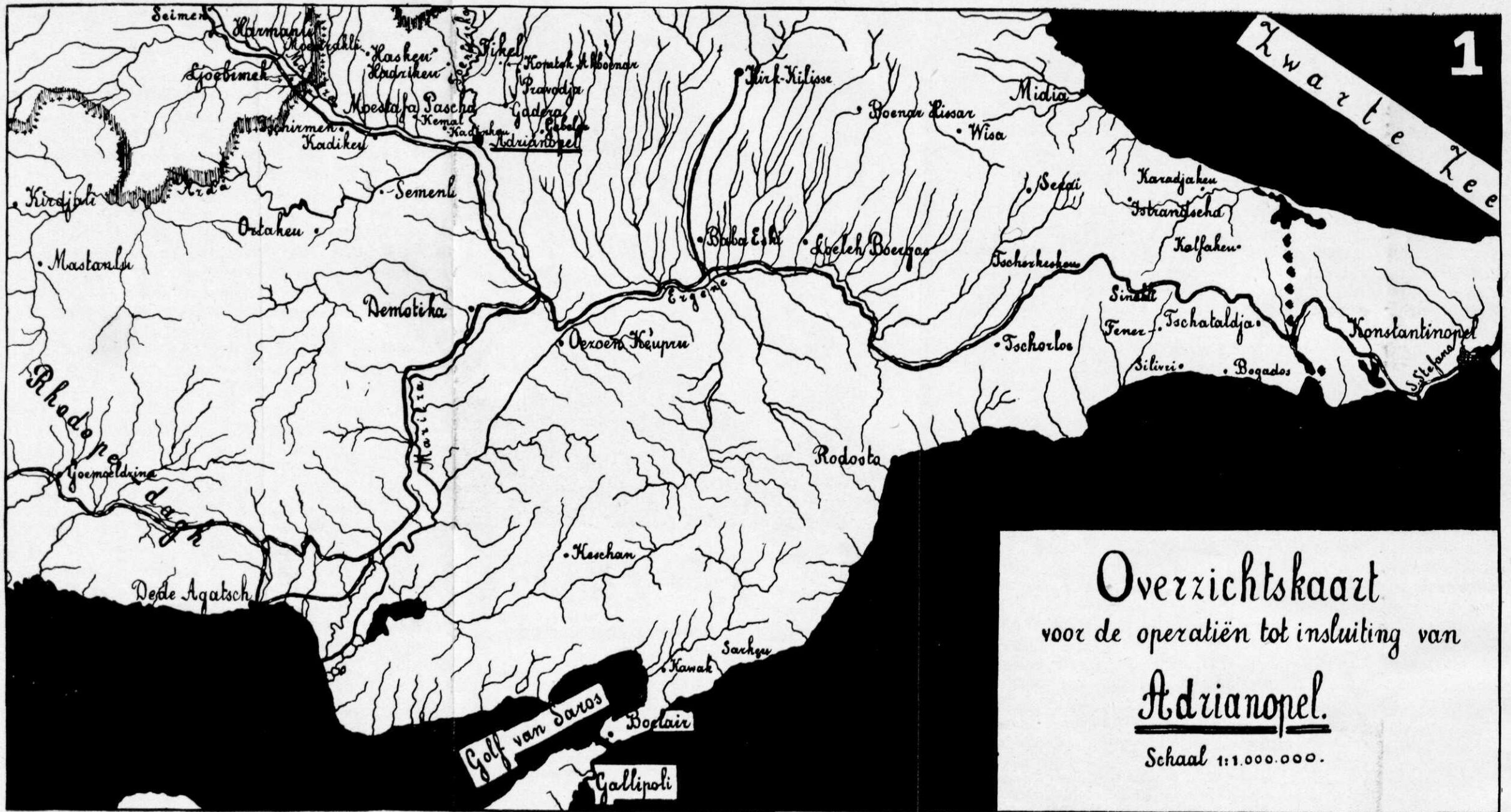
De Bulgaarsche artillerie was dan ook, zoowel wat getalsterkte als wat kaliber betreft, de mindere van de vesting-artillerie (zoals trouwens, althans ten aanzien van de quantiteit, van Bulgaarsche zijde — de officieuze „Mir” van 18 April/1 Mei 1913 — werd toegegeven.) Deze artillerie was reeds den 10^{en} mobilisatiedag (11 October) op haar oorlogs-standplaatsen Widin, Sofia en Schoemla marschvaardig, en was vijf dagen later — alzoo nog 2 dagen vóór het uitbreken van den oorlog — den afmarsch begonnen naar Seimen en Jamboli, vermoedelijk, om in geval van een ehec van het veldleger daarbij te kunnen worden benut. Het succes der Bulgaren bij Kirk-Kilisse had echter de noodzakelijkheid van zoodanig optreden voorshands onwaarschijnlijk gemaakt, weshalve de geheele artillerie naar Moestafa Pascha was getransporteerd, waar zij, na het afslaan van den uitval der bezetting van Adrianopel op 22 October, voldoende veilig scheen. Den 26^{en} October werd het eerste échelon te Moestafa Pascha uitgeladen; den volgenden dag kwamen ook het tweede en het derde échelon aldaar aan, die evenwel voorloopig in de treinen werden gelaten.

Voorts beschikte het belegeringskorps over 2 ballons captifs, gestationneerd te Kemal, waarvoor echter de noodige goede kijkers en fotografietoestellen ontbraken, terwijl één der 2 ballons als gevolg van beschadigingen niet gebruikt is kunnen worden. Verder was te Moestafa Pascha een 25 tal vliegmachines aanwezig, van welke evenwel slechts

1) Volgens Von Löbell's Jahresberichte 1911 bestond de Bulgaarsche belegerings-(vesting) artillerie op voet van vrede uit 3 vesting-belegeringsgroepen, elk van 2 compagnieën, onderscheidelijk behoorende tot de 1e, 4e en 6e Divisie (resp. te Sofia, Schoemla en Wratsa), en 1 compagnie als bezetting van de kustbatterij te Warna; voorts uit een kader-houwtiserregiment à 5 batterijen, waarvan 2 ingedeeld bij de 1e, 2 bij de 4e en 1 bij de 6de Divisie.

Behalve de veldformaties konden bij mobilisatie uit de vesting-artillerie 18 veld-houwtiserbatterijen worden gevormd, nl.

9 batterijen à 4 Creusotsche 12 cM. snelvuurhouwitsers,
5 batterijen à 6 Kruppsche 12 cM. houwitsers, en
4 batterijen à 6 Kruppsche 15 cM. houwitsers.

Overzichtskaart
voor de operatiën tot insluiting van
Adrianopol.
Schaal 1:1.000.000.

een 6-tal zijn benut; in het begin van November kwam bovendien nog een Russische afdeeling met 4 vliegmachines aan. Van een en ander werd slechts een matig gebruik gemaakt, omdat de ligging der versterkingen voldoende nauwkeurig bekend was en toestellen tot het werpen van springladingen ontbraken.¹⁾

Pioniertroepen waren slechts in zeer geringe sterkte aanwezig; de Bulgaren beschikten vóór de vesting over 3 vrij zwakke zoeklichten.

Keuze van het hoofdaanvalfront. Voor wat betreft de keuze van het aanvalfront, zij het volgende medegedeeld. Het oostfront der vesting was, als zijnde dicht bij de stad gelegen en betrekkelijk niet sterk, min of meer aangewezen voor een krachtig optreden der Bulgaren. Dezen konden daartoe echter vooralsnog op genoemd front niet overgaan, omdat, zoolang het Ie en IIIe Leger nog niet verder zuidwaarts waren opgerukt, de verbindingen over Jamboli ten behoeve van die Legers noodig waren. Bovendien was de onmiddellijke nabijheid van een spoorlijn voor den aanvoer van het vele benodigde materieel zoo goed als onontbeerlijk, en was de terreingesteldheid op het zuidelijk gedeelte van het oostfront (Maritza-dal) van dien aard, dat bij het in batterij brengen van zwaar geschut groote moeilijkheden te verwachten waren.

Daarom viel voorloopig voor hoofdaanvalfront de keuze op het noordwestfront (bewesten de Toendscha), ofschoon dat front feitelijk het best ingericht en het krachtigst verdedigd was. Als nevendoeel kwam dan in aanmerking het front tusschen rechter Maritza- en linker Arda-oever, in verband met de ligging aan den reeds tot Kadikeu (zie kaart 1, niet niet te verwarren met het meer oostwaarts gelegen Kadinkeu) in exploitatie genomen spoorweg uit Bulgarije, en het betrekkelijk geringe weerstandsvermogen der aldaar gelegen werken, na welker vermeerstering beschieting van de stad en van de keelzijde van het oostfront mogelijk zou zijn. In de allereerste plaats diende dan de actie te worden gericht tegen de wellicht gemakkelijk te vermeesteren vooruitspringende stelling bij Papas Tepe, die o. a. als aanvalsartilleriestelling van beteekenis was, omdat van daar de linie benoorden de Maritza (bv. Ekmedschikeu) ten deele kon worden geëfileerd. En aangezien Papas Tepe krachtig kon worden ondersteund vanaf Kartal Tepe, lag het op den weg der Bulgaren, om terstond ook tegen laatstgenoemde positie op te treden.

Opstelling der belegeringsartillerie. In verband met een en ander werd het 1e échelon der belegeringsartillerie, die den 26^{en} en 27sten October te Moestafa Pascha was aangekomen (verg. blz 16), van daar met

1) Tijdens het beleg wierpen Bulgaarsche vliegeniers in het Fransch en in het Bulgaarsch gestelde proclamaties in de stad, behelzende, dat de vesting onmogelijk hulp kon krijgen, dat ingeval van overgave de Mohamedanen zouden worden ontzien enz. Eén, gedateerd van 6 Februari, deelde bv. mede, dat de Russische vloot voor den Bosporus was verschenen, dat Rusland een deel van Armenië bezet had en dat Engeland en Duitschland aanspraak maakten op Mesopotamië, resp. Klein-Azië. Schoekri Pascha liet al deze berichten tegenspreken; overigens stichtten de proclamaties weinig kwaad, doordien de soldaten ze niet konden lezen. Verg. ook 23.

behulp van ossen naar de vesting getransporteerd (snelheid $1\frac{1}{2}$ à 2 KM. per uur) en in batterij gebracht in het dal beoosten en ten noordoosten van Kemal, alwaar zij den 28sten tot vuren gereed stond; zij werd beveiligd door een 400 M. meer oostwaarts gelegen infanteriestelling op de heuvels ten westen van het dal van Kadinkeu, welk dal op geringen afstand van die stelling door de Turken werd bezet gehouden.

Op dat front werden in batterij gebracht:

- 2 batterijen à 4 15 cM. kanonnen;
- 2 batterijen à 3 12 cM. kanonnen; en
- 3 batterijen à 4 12 cM. kanonnen.

Het tweede en het derde échelon der belegeringsartillerie werden den 29^{en} October over Hadzikeu — Fikel — Komtek Akboenar gedirigeerd op de streek bezuiden Kaipa, en kregen opdracht om in den loop van den volgenden dag met den meest mogelijken spoed tegenover het noordoostfront in batterij te komen tusschen Gadera en Muratchilar; in ieder geval moest den 31sten een batterij met radgordels gereed zijn om tegen mogelijke uitvallen des verdedigers op te treden. Ingevolge dat bevel werden in genoemde streek opgesteld:

- 3 batterijen à 4 15 cM. houwitsers;
 - 3 batterijen à 6 12 cM. houwitsers;
 - 1 batterij à 4 12 cM. snelvuurhouwitsers; en
 - 3 batterijen à 4 12 cM. kanonnen;
- alsmede

9e en 11e Regiment Veld-artillerie.

Op oost- en zuidfront werd voorloopig nagenoeg geen artillerie opgesteld; eerst den 14^{den} November werden derwaarts 2 15 cM. en 2 12 cM. kanonnen van het noordwestfront overgebracht, later ook nog, eveneens van het noordwestfront, 2 15 cM. houwitsers en 1 batterij 12 cM. kanonnen, welke bij Moessoebeili en Chiftlik Gunes werden opgesteld.

Van de Maritza bij Kadikeu, waar een schipbrug lag, werd naar de zuidelijke artilleriestelling een smalspoorbaan gelegd; naar den oostelijken sector was door de pioniers over de Toendscha, even benoorden Etapkeu, een jukbrug geslagen.

Met het oog op het voorgenomen optreden tegen Papas Tepe en Kartal Tepe werd ondanks de moeielijkheden, verbonden aan transport en munitieaanvulling, in den sector tusschen Maritza en Arda, circa 1 KM. beoosten de lijn Joeroesch—Koejoenli het resterende gedeelte der artillerie in batterij gebracht, nl.

- 2 batterijen à 4 15 cM. houwitsers;
 - 2 batterijen à 3 15 cM. kanonnen;
 - 1 batterij à 4 12 cM. snelvuurhouwitsers; en
 - 4 batterijen à 3 12 cM. kanonnen;
- alsmede

het 8e Regiment Veld-artillerie.

Met den zuidelijken sector stond deze sector in verbinding door een schipbrug (van de 8e Divisie) over de Arda bij Semenli.

Inrichting van de insluitingslinie c. a. De insluitingslinie, tevens beveiligende stelling voor de belegeringsartillerie, welke de Bulgaren vóór de vesting inrichten, bestond uit een doorlopende linie van loopgraven voor staande schutters, met hoofddekkingen tegen granaatkartetskogels en scherfvrije schuilplaatsen. Op hoogstens 1 KM. onderlingen afstand in die stelling lagen steunpunten (redouten) voor $1/2$ à 1 compagnie met voorgelegen ijzerdraadversperring (3 rijen palen), en voorts de noodige uitkijkposten. Op sommige plaatsen was het vooralud van de ingraving in den taaien leemachtigen grond min of meer uitgehold, waardoor een uitnemende dekking tijdens den afwachtings-toestand werd verkregen. In het algemeen waren de gemaakte werken slecht tegen gezicht gedekt en staken zij, door de lichte kleur hunner grondophoogingen, scherp tegen de omgeving af. Deze stelling werd, behalve door infanterie, door mitrailleurs verdedigd, terwijl nabij de steunpunten 5.7 cM. kanonnen in loopgraafpantser werden opgesteld.

De belegeringsbatterijen lagen, meest goed gedekt, op 200 à 400 M. afstand achter den rand der hoogten en hebben dan ook tijdens het beleg slechts weinig geleden van 's vijands vuur, dat in het algemeen wel vrij goed geregeld was, doch door onbekendheid met de juiste ligging der doelen niet veel resultaat opleverde. Bovendien waren alle belegeringsbatterijen, alsmede een veldbatterij nabij Akboenar, voorzien van scherfvrije dekkingen.

Voorts werden hier en daar schijnbatterijen gemaakt, waarmede de Bulgaren in menig opzicht succes hadden. Al deze werkzaamheden moesten grootendeels door de artillerie zelve worden verricht, omdat pioniers of infanterie-arbeidskrachten niet beschikbaar konden worden gesteld. De troepen werden onder dak gebracht in aarden hutten, die meest zeer vochtig waren, en bij de voorposten in loopgraven, die met behulp van tentmaterieel waren afgedekt; als gevolg van onvoldoende afwatering waren deze laatste in den regel vrij smerig. Het meeste voor de onderkomens c. a. benoodigde hout moest uit Sofia worden aangevoerd; voorts werd op ruime schaal gebruik gemaakt van de rails eener smalspoorbaan, die eigenlijk tot verbetering van den weg naar Konstantinopel bestemd was geweest.

De munitieaanvoer geschiedde vanaf Moestafa Pascha, met behulp van ossen, door de parkbatterij van het belegeringsbataljon.

De verbindings- en de waarnemingsdienst ten behoeve van de artillerie waren uitnemend geregeld. Groepscommandanten, batterijen en waarnemers waren onderling en met de infanterie-opstellingen door dubbele telefoongeleidingen verbonden. Voor de verbinding tusschen artillerie en infanterie werd ten deele ook van vlaggen gebruik gemaakt.

Voor de gezondheid werd vóór het optreden van de cholera, weinig gedaan: latrines ontbraken, en ook voor drinkwatervoorziening werd niet gezorgd; alleen het koude weder voorkwam het optreden van epidemieën.

Uitvallen der bezetting, enz. Reeds den 29sten October deed het

garnizoen op het noordwestfront een uitval, teneinde den opmarsch der aanvallers te vertragen en hen te belemmeren bij het innemen eener beveiligende stelling voor de belegeringsartillerie, welke in den voorafgegaanen nacht van de hoogten bij Ekmedschikeu het vuur geopend had. De opmarsch van een 10-tal Turksche colonnes langs de beide Maritza-oevers werd door de Bulgaarsche vliegeniers ontdekt, zoodat de belegeraars op de komende gebeurtenissen waren voorbereid. Het gevecht, dat zich aanvankelijk ten zuiden van Joeroesch ontspon, breidde zich in den loop van den dag over een breed front uit; doch hoewel de Turken door het geschut van hun versterkingen krachtig werden ondersteund, bleven de Bulgaren, die reeds sedert den 23sten het door hen ingenomen terrein hadden versterkt, meester van het slagveld, zij het ook ten koste van een verlies van \pm 2.000 man. Een tegelijkertijd door de bezetting in noordoostelijke richting beproefde uitval had evenmin succes. Ook den 4^{den} November deden de belegerden een uitval in het Maritza-dal; de aanvaller had echter aldaar zijn belegeringsartillerie reeds voldoende beveiligd, zoodat ook deze actie — behalve dan het hooghouden van het moreel der Turksche bezetting — geen resultaat opleverde.

Den 1sten November bezichtigde Czaar Ferdinand, vergezeld van Generaal Fitschew, chef van den generalen staf van het Bulgaarsche leger, de stellingen van het belegeringskorps vóór het westfront, tusschen Maritza en Arda.

Aankomst van Servische troepen. Den 5^{den} werden de belegeraars aanzienlijk versterkt door de aankomst, via Philippopel — Moestafa Pascha van het gros van het II^{de} Servische leger, nl. de 3^e (Donau II) 1) en de 5^e (Timok I) Divisie, totaal \pm 25.000 man onder Generaal Stefanowitsch, welke versterking de Bulgaren in staat stelde, hun 9^e Divisie naar de Tschataldja-linie af te zenden.

Bij de aangekomen Servische troepen waren voorts eenige zware mortieren en een groot aantal veldhouwitsers, die een welkome aanvulling vormden van de Bulgaarsche belegeringsartillerie, van welke in dezen tijd o. a. 3 batterijen 12 cM. houwitsers ten behoeve van de operatiën vóór de Tschataldja-linie moesten worden afgestaan.

Definitieve samenstelling van het belegeringskorps. Het belegeringskorps, aan welks samenstelling verder weinig meer werd veranderd, bestond dus vanaf begin November uit de navolgende troepen-eenheden:

1) De cijfers I en II beteekenen 1e, resp. 2e ban.

Een Servische divisie 1e ban op oorlogsvoet bestond uit: 4 regimenten infanterie (à 4 bataljons + 1 mitralleurcompagnie van 6 stukken), 3 eskadrons, 9 veldbatterijen (4 stukken), 3 bergbatterijen (4 stukken) en 2 pioniercompagnieën.

Een divisie 2e ban telde slechts 3 regimenten infanterie (waarvan de machinegeveercompagnie 4 stukken bezat) en 2 eskadrons; overigens was de organisatie gelijk aan die der divisiën 1^e ban.

Ile Bulgaarsche Leger — opperbevelhebber Luitenant-Generaal Iwanow :

Van de 2de Divisie — 3de Brigade : 39ste en 40ste Regiment ;

8ste Divisie — Generaal-Majoor Kirkow ;

1e Brigade : 10e en 30e Regiment ;

2e Brigade : 13e en 23e Regiment ;

3e Brigade : 51ste en 52e Regiment ;

11e Divisie — Generaal-Majoor Weltschew :

Reserve Brigade : 55e en 56e Regiment ;

Reserve-Brigade : 57e en 58e Regiment.

Ile Servische Leger — opperbevelhebber Luitenant-Generaal Stefanowitsch :

3e (Donau II) Divisie — Generaal-Majoor Raschitsch : 4e, 7e, 8e en 9e Regiment ;

5e (Timok I) Divisie — Generaal-Majoor Konditsch : 13, 15e en 20e Regiment.

Bulgaarsch-Servische cavalerie-brigade :

Bulgaarsch Regiment Lijfgarde-cavalerie ;

Servisch regiment Timok-cavalerie.

Wijziging in de verdeling der aanvalstroepen over de verschillende sectoren. Dank zij de bekomen versterking kon de insluitingslinie worden vernauwd, in het bijzonder op het oostfront, waar in dezen tijd ook Skenderkeu en Emirli werden bezet en in die linie opgenomen. Naar dit front werd na het vertrek van de 9e Divisie, de 11e Divisie verschoven, die haar hoofdkwartier vestigde te Gebeler. De 8e Divisie werd verplaatst van het westfront naar het zuidfront, en in het westen vervangen door de 3de Servische Divisie (stafkwartier te Kadikeu), bij welke vóór noord-, en noordwestfront de 5e Servische Divisie aansloot. Het hoofdkwartier der Generaals Iwanow en Stefanowitsch werd gevestigd te Moestafa Pascha.

Ook bij de artillerie op het noordwestfront had de aankomst der Serviërs een opschuiving ten gevolge, om hun snelvuurbatterijen in stelling te kunnen brengen en tegelijkertijd het 9de Bulgaarsche Regiment Veldartillerie, hetwelk naar de Tschataldja-linie zou vertrekken, te kunnen vervangen.

Meer gedetailleerd blijkt de troepenopstelling uit de order, welke Generaal Iwanow den 13^{den} November uitvaardigde, en waarbij werd bepaald :

„1. Tot bevelhebber van noordwestelijken en westelijken sector gezamenlijk wordt benoemd de Generaal Stefanowitsch, commandant van het Ile Servische Leger. Troepen : Timok-Divisie, Donau Divisie ; 55ste Regiment van de 11e Divisie ; belegeringsartillerie als tot dusver.

„2. Bevelhebber van den zuidelijken sector : Generaal-Majoor Kirkow
„Troepen : 1e en 3e Brigade der 8e Divisie.

„3 Bevelhebber van den oostelijke sector : Generaal-Majoor Weltschew.
„Troepen : 3 regimenten der 11e Divisie ; 2de Brigade der 8e, 3e Brigade der 2de Divisie ; Regimenten Lijfgarde-cavalerie en Timok-cavalerie.

„4. De verschuiving der troepen moet den 13^{den} November plaats vinden ”

Den 6^{en} November werd de Turksche ballon-captif door de belegeringsartillerie tot dalen gebracht.

Aanval tegen Kartal Tepe en Papas Tepe. Kartal Tepe vermeesterd (8 November). In den avond van dien dag gaf Generaal Iwanow het navolgende bevel uit:

„1. De commandant van de 8ste (Toendscha) Divisie zendt een regiment infanterie met 12 snelvuurkanonnen langs den rechter Arda-oever met opdracht, zich meester te maken van Kartal-Tepe en zich „aldaar in te graven.

„2. De overige troepen der 8e Divisie vermeesteren, na grondige „voorbereiding door het vuur der belegeringsartillerie, Papas Tepe.

„3 De overige batterijen beschieten den vijand om hem te beletten, „Papas Tepe uit den fortengordel te ondersteunen. De batterijen veld-„houwitsers, welke niet kunnen deelnemen aan den aanval op Papas „Tepe, moeten zich gereed houden, om den strijd met uit de forten „te voorschijn komende infanterie en artillerie te aanvaarden.”

Den volgenden morgen te 7 uur opende de belegeringsartillerie het vuur op Papas Tepe; in den loop van den morgen werden evenwel de Bulgaarsche plannen gekruist door een uitval der Turken, ditmaal ter weerszijden van de Arda vanaf Papas Tepe en Kartal Tepe.

Tot het invallen der duisternis traden de Bulgaren slechts verdedigend op; toen gingen zij op beide rivieroeveren tot den tegenaanval over en drongen met de Turken binnen in de stelling op Kartal Tepe en in het voornaamste werk op Papas Tepe, welke beide stellingen den geheelen dag heftig waren beschoten. Bij het aanbreken van den 8sten openden de werken bij Kadinkeu een zóó hevig vuur op de Bulgaren in laatstgenoemde stelling, dat dezen genoodzaakt waren, ze weder op te ontruimen; echter wisten zij den Turken evenzeer te beletten, deze weder te betrekken. Kartal Tepe evenwel bleef in handen van de Bulgaren, die bij de vermeestering 1500 man verloren.

Het verloren gaan van Kartal Tepe, die de naburige Turksche werken en de stad beheerschte, was voor de Turken een gevoelige slag en dwong hen, hun weerstandslinje te verleggen naar Djoedjaros en Demirtasch, het eerste enfileerend te ondersteunen vanaf Papas Tepe, in welks nabijheid den 10^{den} door de Turken nieuwe versterkingen werden aangelegd, het laatste uit de langs den spoorweg gelegen werkjes in tweede linie. De belegeraars, die den 9^{den} het juist aankomende 4de en 8e Regiment van de Servische Donau-Divisie als mobiele reserve ter beschikking van den commandant der 8e Bulgaarsche Divisie naar Kartal Tepe zonden, waren daarentegen thans in de gelegenheid, geschat in batterij te brengen nabij Marasch, ten noordoosten van Kartal Tepe, en benoorden Emirli.

Moeielijkheden voor de belegeraars. In het algemeen maakten de Bulgaren in de eerste weken na de verovering van Kartal Tepe slechts geringe vorderingen, zulks als gevolg van verschillende omstandigheden. In de eerste plaats werden hun operatiën zeer bemoeilijkt door hooge

waterstanden en overstromingen van de Maritza, waardoor hun troepen in de loopgraven „lived like half drowned rats” (6); voorts begonnen in het belegeringskorps tyfus en dysenterie te heerschen, terwijl ten slotte van het Bulgaarsche leger vóór de Tschataldja-linie de grootste krachtsinspanning werd gevorderd, als gevolg waarvan steeds meer actieve troepen aan de strijdmacht vóór Adrianopel moesten worden onttrokken, die slechts konden worden vervangen òf door de oudste categorieën reservisten, òf door recruten. 1)

Ook van het belegeringsgeschut waren, met name op het noordfront, een aantal batterijen, o. a. de Schneidersche 12 cM. houwitser, na slechts gedurende enkele dagen aldaar dienst te hebben gedaan, naar de Tschataldja-linie aangetrokken (verg. blz. 20). Als een bewijs, hoe weinig ondernemingslust de Bulgaren in dezen tijd aan den dag legden, vermeldt 22, dat den 10^{en} November aan de belegerings-artillerie de navolgende order werd uitgevaardigd: „Ons hoofddoel is, vijandelijke „uitvallen te helpen afslaan. Onze positie is waarnemend, het Turksche „vuur uitlokkende.”

Uitvallen der bezetting. Den 11^{den} vond wederom een vergeefsche uitval plaats op het noordwestfront tegen Ekmedschikeu, blijkbaar tot vernieling van 's vijands aanvalswerken; de Bulgaren hadden echter aldaar tot dusver geen zoodanige werkzaamheden uitgevoerd, vermoedelijk omdat het vuuroverwicht van het Turksche geschut aan dusdanige aanvalswijze bij voorbaat alle kans op succes ontzegde.

In den nacht van 12/13 November te half 2 werd de volgende order uitgegeven: „De Turken vallen met sterke krachten Kartal Tepe aan. „De belegeringsartillerie bombardeert, ten einde dien aanval af te slaan, „de werken bij Kadinkeu en Papas Tepe. Het 15de en 20^e Regiment „Infanterie demonstreeren in de richting van Ekmedschikeu; de veld- „artillerie ondersteunt deze demonstratie.” Het resultaat van den Turkschen aanval was, dat Kartal Tepe door de Bulgaren werd ontruimd.

Den volgenden dag deden 2 Turksche bataljons een uitval op het noordwestfront, die echter met groote verliezen werd afgeslagen; des nachts volgde een evenzeer vergeefsche uitval bij Papas Tepe.

Kleine gevechten. In den nacht van 15/16 November werd het oostfront, waar eerst den vorigen dag eenig geschut was opgesteld, hevig gebombardeerd. De troepen van den noordwestelijken sector kregen bevel, krachtig te demonstreeren en in geval van succes Ekmedschikeu, den grafheuvel aldaar en Havarasch te bezetten, welke onderneming door de belegeringsartillerie krachtig zou worden ondersteund. Van eenig resultaat was echter geen sprake.

1) In dezen tijd werden o. a. de wegens geringe lichaamsgebreken vrijgestelde miliciens van de laatste 5 lichten met spoed onder de wapenen geroepen.

De Bulgaarsche wet liet voorts toe, om den militieplichtigen leeftijd — in normale omstandigheden 20 jaar — in tijd van oorlog te vervroegen tot het 17^e jaar.

Den 20^{en} verdreef op het zuidfront de 8e Divisie de Turken weder van den Kartal Tepe, welke hoogte, evenals het dorp Djoedjaros, met voortroepen werd bezet.

(Volgens een andere lezing vond de bezetting van Djoedjaros eerst den 24^{en} plaats onder de navolgende omstandigheden.

Dien dag ondernam de 8e Bulgaarsche Divisie vanaf Kartal Tepe — vanwaar reeds spoedig na de vermeestering de beschieting van de voorstad Karagatsch was begonnen — een aanval op het zuidfront, waar het 51e Regiment een loopgravenlinie benoorden Kartal Tepe tegenover het Turksche front Djoedjaros — Demirtasch innam, terwijl het 52e daarachter was opgesteld. Tot voorbereiding van dien aanval waren in den avond en in den nacht van den 23^{en} op de westelijke helling van Kartal Tepe een batterij houwitsers, beoosten Kiremitli (?) een batterij 7.5 cM. kanonnen in loopgraafpantser, en ten noorden daarvan op den linker Arda-oever een batterij 12 cM. kanonnen in stelling gebracht.

In den morgen van den 24^{en} begon het 51e Regiment zijn voorwaartsche beweging, waarbij het terstond beschoten werd door de nabij Papas Tepe opgestelde Turksche artillerie, die vervolgens op haar beurt onder vuur werd genomen door de Bulgaarsche batterijen bezuiden Kemal. Het regiment rukte intusschen voort tegen Djoedjaros, waarop de Bulgaarsche artillerie — onbekend met de omstandigheid, dat de bezetting het werk reeds verlaten had — haar vuur richtte, ten einde de verdedigers vandaar te verdrijven, terwijl de Turken die stelling mede onder vuur namen om der Bulgaarsche infanterie het bezetten daarvan te beletten. Inmiddels had het 52e Regiment in westelijke richting een omtrekkende beweging uitgevoerd, die ten gevolge had, dat de in een laagte bewesten Djoedjaros teruggetrokken Turksche bezetting, ter sterkte van 1200 man, zich genoodzaakt zag, zich over te geven, waarmede de strijd in het voordeel der Bulgaren werd beslist. De Turksche verdedigingslijn werd na den val van Djoedjaros teruggetrokken tot Tschorekkeu.)

Aangezien Generaal Iwanow vermoedde, dat de Turken zijn troepen niet in het ongestoorde bezit van Kartal Tepe zouden laten, beval hij den 22^{en}:

- „1. Zoodra in den zuidelijken sector de strijd ontbrandt, opent de „westelijke sector en het geschut (3 belegeringsbatterijen) ten zuidoosten „van Karagatsch het vuur. Wanneer wordt waargenomen, dat Turksche „strijdkrachten van Papas Tepe tegen den zuidelijken sector oprukken, „wordt zoo spoedig mogelijk aangevallen en Papas Tepe genomen.
- „2. De noordwestelijke sector werkt met den westelijken samen tegen „Papas Tepe en ook tegen het noordwestelijke gedeelte der fortelinie.
- „3. De belegeringsbatterijen in den oostelijken sector openen bij het „begin van den strijd het vuur en beschieten Adrianopel en Bosnakeu, „waar zich waarschijnlijk vijandelijke colonnes bevinden.
- „4. De commandant van het Timok-Regiment artillerie laat het vuur

„openen om de Donau-Divisie bij de vermeerstering van Papas Tepe „te ondersteunen.”

Op grond van deze order opende dien 22^{en} November de artillerie der Donau Divisie een krachtig vuur tegen Papas Tepe, waaraan vanat half 6 des morgens ook de artillerie van den noordwestelijken sector deelnam. Een 3-tal batterijen 12 cM. kanonnen namen respectievelijk Kadinkeu, Papas Tepe en de tusschengelegen Maritza-oevers onder vuur, terwijl de Servische veld-artillerie de noordelijke hellingen van Papas Tepe beschoot. Te 6 uur des morgens rukte de infanterie der Donau-Divisie onder een levendig vuur voorwaarts, terwijl het zware geschut de Turksche reserves uit Marasch verdreef. Ondanks den krachtigen steun der artillerie waren de Serviers eerst tot 100 à 300 M. van Papas Tepe genaderd.

De Turken bleven inmiddels hun stellingen versterken, brachten o. a. den 23^{en} nieuw geschut nabij Kadinkeu in batterij en legden den 24^{en} op Papas Tepe nieuwe loopgraven aan. Dien dag werd een der batterijen van het belegeringskorps bespannen en naar de cavalerie-brigade te Demotika gezonden.

Nadat de 8e Divisie reeds twee dagen vroeger beproefd had, haar linker vleugel verder voorwaarts te schuiven, begon zij den 25^{en} voorbereidingen te treffen voor een aanval op Tschorekkeu; doch de natuur werkte tegen: de hooge waterstanden van de Maritza sloegen de bruggen weg en verbraken daardoor het verband tusschen de troepen in de verschillende sectoren, terwijl voorts de treinen der troepen in den modder bleven steken. Op dien zelfden dag werd vanaf het oost-front voor het eerst een der stadswijken in brand geschoten.

Den 30^{en} November schoven de Bulgaren een deel hunner zware batterijen 2 KM. dicht bij de vesting, o. a. tot vermindering van den dooden hoek, die daardoor van 4 op 2 KM. werd gebracht; deze stellingverandering ging met groote moeilijkheden gepaard, doordien zoowel het aantal ossenspannen als de beschikbare arbeidskrachten onvoldoende waren.

In den nacht van 2/3 December ondernamen de Turken een uitval tegen Djoedjaros, welke werd afgeslagen. Den volgenden dag (3 December) ondernamen de Bulgaren op het oost- en westfront (o. a. tegen Marasch en Tschorekkeu) een algemeene bestorming, die van 9 uur des avonds tot 3 uur des nachts duurde, doch evenmin resultaat opleverde. Kennelijk was daarbij het doel, te trachten, nog vóór het sluiten van een wapenstilstand een slag van beteekenis te slaan, een poging, die echter geen succes had.

De wapenstilstand. Dienzelfden dag te 8 uur namiddag werd n.l. te Bagtsche Iskeu (vóór de Tschataldja-linie) een voor het geheele oorlogsterrein geldende wapenstilstand gesloten, waaraan om militaire redenen alleen door Griekenland niet werd deel genomen, in hoofdzaak om den aanvoer van Turksche troepen over zee uit Klein-Azië, met name naar het schiereiland Gallipoli en de linie van Boelair, te kunnen voorkomen.

De voorwaarden, waarop de wapenstilstand werd gesloten, bepaalden:

1e. dat de verschillende legers in de op 3 December ingenomen stellingen zouden verblijven;

2e. dat de belegerde vestingen (Adrianopel, Janina en Skoetaria) niet zouden mogen worden geapproviandeerd;

3e. dat de Bulgaarsche strijdkrachten vanaf den 10den dag van den wapenstilstand (alzo 13 December) per spoor via Adrianopel en voorts over de Zwarte Zee zouden mogen worden geapproviandeerd; en

4e. dat de vredes-onderhandelingen den 13den December te Londen zouden worden geopend.

De 4den werd vóór Adrianopel de algemeene wapenstilstand geproclameerd en den 10den werd vóór het zuidwest-front de bij den wapenstilstand overeengekomen neutrale zone door Turksche en Bulgaarsche gevolmachtigden vastgesteld.

De gevoerde vredesonderhandelingen leidden echter niet tot de gewenschte overeenstemming en werden den 28sten Januari 1913 afgebroken, waarna Bulgarije den 30sten den wapenstilstand opzegde. Den 3den Februari te 7 uur des avonds trad alzo de oorlogstoestand weder in.

Van den wapenstilstand hadden de Turken gebruik gemaakt om hun stellingen nog aanzienlijk te versterken. Tot den 28sten Januari werd de proviand voor het garnizoen door aannemers geleverd; eerst toen moesten de in de magazijnen opgeslagen voorraden worden aangesproken; alleen aan petroleum, suiker en zout heerschte reeds sinds medio November gebrek. Ook de drinkwatervoorziening was slecht; als eenige bron beschikte de bezetting over de verontreinigde Maritza, waardoor de gezondheidstoestand van het garnizoen te wenschen overliet. Door inlijving van inwoners bij de troepen werd tijdens den wapenstilstand de sterkte der compagnieën weder op 170 man gebracht; echter vonden voortdurend veel deserties plaats.

De belegeraars benutten de schorsing der vijandelikheden tot het aankopen en naar de vesting transporteren van zwaar belegeringsgeschut (o. a. werd het grootste gedeelte der Servische zware artillerie uit Nisch naar Adrianopel overgebracht) en van nog een 100-tal veldstukken, en versterkten het belegeringskorps voorts met de nieuw opgerichte 12e en met deelen van de 2e Divisie, zoodat zij toen vóór de vesting over \pm 120.000 man beschikten.

Voorts maakten de Bulgaren van de tijdelijke staking der vijandelikheden gebruik om het grootste gedeelte van de tot dusver op het noordwest-front opgestelde belegerings-artillerie tegenover het oostfront in batterij te brengen, alwaar dat geschut medio Januari in gevechtvaardigen toestand aanwezig was. Het daaraan verbonden transport had bijna geheel en al bij nacht plaats, waarbij de batterijen zelf in den marschveiligheidsdienst moesten voorzien, en waarbij ook de wegen met eigen personeel moesten worden verbeterd. Dat dit transport zeer bezwaarlijk was, valt, gelet op den allertreurigsten toestand, waarin terrein en wegen verkeerden, gemakkelijk te begrijpen, vooral ook, omdat om

het noordfront der vesting heen een groote boog moest worden gemaakt. Per voertuig konden slechts 2 15 cM. projectielen worden vervoerd; soms ook werd de munitie over afstanden van meerdere kilometers door inwoners gedragen! Het duurde dan ook ongeveer tot aan het einde van den wapenstilstand, alsvorens op het oostfront 500 schoten per vuurmond aanwezig waren.

Van de belegeringsartillerie waren toen tegenover het oostfront opgesteld:

tegenover Aiwas Baba — 2 batterijen à 4 15 cM. houwitsers;
 tegenover Devekeu yoloe — 2 batterijen à 4 15 cM. houwitsers;
 tegenover Kestanlik — 3 batterijen à 4 12 cM. houwitsers;
 tegenover Koeroe Tschesmeh — 1 batterij à 4 12 cM. kanonnen;
 tegenover Topyoloe — 1 batterij à 4 12 cM. kanonnen;
 tegenover Kavkas — 1 batterij à 2 12 cM. houwitsers;
 tegenover Stamoelion — 3 batterijen à 6 12 cM. houwitsers;

terwijl voorts nog op dat front beschikbaar waren 4 15 cM kanonnen en 5 12 cM. kanonnen, welke eenige malen van opstelling veranderden.

De stellingen voor dit geschut werden op zoodanigen afstand van de vesting gekozen, dat niet alleen de vooruitgeschoven stellingen, doch ook de gordelwerken en — voorzooveel betreft het lange 15 en 12 cM. geschut — het oostelijke gedeelte der stad (het kwartier, waarin de Selim-moskee was gelegen) onder vuur konden worden genomen. Wel werden ook circa 1 KM. meer voorwaarts nog stellingen verkend, doch deze werden niet betrokken.

De batterijen mochten voorloopig slechts enkele schoten afgeven ten behoeve van het inschieten; daarna echter moesten zij zwijgen, totdat het oogenblik voor de algemeene vuuropening zou zijn aangebroken.

Hervatting der vijandelijkheden. In Januari, en ook nog in Februari leden de belegeraars zeer veel van de felle koude; de sneeuw lag vaak 6 voet hoog en de soldaten voren bij 10-tallen dood. De manschappen verwondden vaak hunne voeten aan het ijs in de loopgraven, dat iederen morgen bij het betreden brak. Zij sliepen in den modder, vaak slechts met zeildoek gedekt, wat bij den fellen wind verre van aangenaam was. Hout was niet voorradig, en bovendien mochten toch geen vuren worden aangelegd, om de stellingen niet aan den vijand te verraden.

Terstond na het eindigen van den wapenstilstand werd het bombardement hervat, waarvan voornamelijk de forten op het oostfront te lijden hadden, en dat o.a. den 5^{den} op meerdere plaatsen brand stichtte.

De Turksche forten antwoordden slechts zwak, en op het oostfront in het geheel niet.

Den 10^{den}, 11^{den} en 12^{den} werden krachtige uitvallen der Turken op het oostfront afgeslagen, evenals den 17^{den} een op het zuidfront.

Daarna hadden tot het begin van Maart geen uitvallen plaats, noch ook maakten de belegeraars vorderingen van eenige beteekenis.

Tegen het einde van Februari werd de toestand in de stad van dien

aard, dat de neutrale mogendheden het wenschelijk achtten, stappen te doen, opdat aan hunne in Adrianopel verblijvende onderdanen werd toegestaan, de stad te verlaten. Aanvankelijk werd zulks door de belegeraars geweigerd, en toen dezen eindelijk hadden toegegeven, maakte Schoekri Pascha bezwaren en toonde zich slechts genegen, aan dat gedeelte der inwoners een neutrale zone toe te wijzen. Ten slotte echter wisten de mogendheden toch hun zin door te drijven.

De omstandigheden in de vesting werden dan ook inderdaad minder gunstig. Om eenigheden onder de hoogere officieren (verg. ook bladz. 12) verzwakten de kracht van het garnizoen, dat bovendien gedemoraliseerd en door onvoldoende verpleging uitgeput was; het dagelijksch rantsoen brood b. v. was slechts 75 G. Voorts heerschte — zooals reeds werd vermeld — vooral gebrek aan suiker en aan zout; een KG. van die artikelen werd betaald met *f*20.—, resp. *f* 12.50 à *f* 15.— (De voor verschillende noodzakelijke levensbehoefden e. d. te betalen prijzen werden, reeds sinds het einde van October, van overheidswege vastgesteld). Bovendien kwamen onder de bezetting, ofschoon zulks stilgehouden werd, reeds sedert den 20^{en} December gevallen van cholera en tyfus voor.

Algemeene aanval 24—26 Maart. In de tweede helft van Maart werden 1 brigade van de 4e en 2 van de 3e Divisie, te zamen ± 22,000 man sterk, van het leger vóór de Tschataldja-linie naar het oostfront van Adrianopel aangetrokken, zulks in verband met de uitvoering van een algemeen aanval op de vesting, waartoe het Bulgaarsche legerbestuur besloten had. Had deze aanval in de voornemens van het algemeen hoofdkwartier slechts de vermeestering van de vooruitgeschoven stellingen ten doel, Generaal Iwanow nam zich voor om het, in geval van succes, daarbij niet te laten, doch tevens een poging tot verovering van de hoofdstelling te beproeven. De krachtigste stoot zou dan worden gericht tegen het oostfront, met name het front Tasch Tabya — Kestanlik, terwijl de troepen in de andere sectoren door een offensief optreden den hoofdaanval zouden ondersteunen.

De keuze van het front Tasch Tabya — Kestanlik vond haar oorzaak in de volgende omstandigheden. In de eerste plaats konden Tasch Tabya en Aiwas Baba uit het oosten, Devekeu yoloe en Kestanlik uit het noorden enfileerend onder vuur worden genomen. Voorts was dit gedeelte van het oostfront minder krachtig bewapend, en waren de intervallen tusschen de steunpunten hier grooter (1300 à 1500 M) dan op het zuidelijke gedeelte Kestanlik — Stamoelion. Ten slotte was op het uitgekozen hoofdaanvalsfront slechts één linie van steunpunten aanwezig — na welker doorbreking de toegang tot de stad met haar magazijnen en arsenalen door niets meer verhinderd werd — en beschouwden de Turken dit deel van het oostfront min of meer als onneembaar, reden waarom zij hun reserves in het Maritza-dal hadden samengetrokken en in den oostelijken sector geen enkelen bijzonderen verdedigingsmaatregel hadden getroffen. De Bulgaren versterkten door het aanleggen

van schijnstellingen hun tegenstanders in die verkeerde aanname en slaagden er in, deze misleiding geheel en al door te voeren, ofschoon de bezetting bij sommige harer kleine uitvallen tot in de onmiddellijke nabijheid van de belegeringsartillerie op het oostfront schijnt te zijn doorgedrongen.

Als voorbereiding van een algemeenen aanval was n. l., zooals hier-voor werd medegedeeld (verg. bladz. 26), tijdens de tweede helft van den wapenstilstand het grootste gedeelte der belegeringsartillerie van de andere fronten naar den oostelijken sector overgebracht. Op het noordwestfront waren slechts 4, op het westfront een 6-tal, en op het zuidfront, waar wellicht het garnizoen zou trachten uit te breken, eveneens enkele belegeringsvuurmonden achtergelaten.

Het aanvalsbevel, dat door het algemeen hoofdkwartier den 23^{en} Maart te 7 uur des avonds aan het commando van het IIe Leger werd gegeven, luidde als volgt:

„Het IIe Leger moet morgen, 24 Maart, de vooruitgeschoven stellingen in den oostelijken sector aanvallen en vermeesteren. De overige sectoren moeten dezen aanval door een krachtig voorwaarts gaan ondersteunen.”

Op grond daarvan gelastte Generaal Iwanow (wiens voornemens echter, zooals reeds opgemerkt, zich verder uitstrekten) dien zelfden avond te half 12:

„Het IIe Leger moet de vooruitgeschoven stellingen aanvallen en den vijand op den vestinggordel terugwerpen. Daartoe bevel ik:

„1. Morgen, 24 Maart, te 1 uur des middags, moet de artillerie in alle sectoren met al het veld- en belegeringsgeschut het vuur openen.

„2. In den nacht van 24/25 Maart moet de infanterie onder bescherming van de veld- en belegerings-artillerie voorwaarts gaan, en bij het aanbreken van den dag de voorste stellingen vermeesteren.”

De bedoeling daarbij was, dat de sub. 1 bedoelde beschieting tot het invallen der duisternis zou worden voortgezet, waarna in den nacht het geheele noordwestfront, Papas Tepe, de stellingen bezuiden Demirtasch en de vooruitgeschoven stellingen op het oostfront zouden worden aangevallen.

Overeenkomstig dit bevel begon den 24^{en} op het aangegeven uur de beschieting van de stad en van de versterkingen, welke laatste dat vuur beantwoordden. Tegen 8 uur des avonds verflauwde het Bulgaarsche vuur, zoowel om de Turken in den waan te brengen, dat het bombardement weldra geheel en al zou eindigen — hetgeen, zooals reeds meermalen gebleken was, de waakzaamheid der bezetting deed verslappen — als om het formeeren der aanvalscolonnes in het dal der Koem dere niet te doen verstoren door te kort gaande schoten van de antwoordende vesting-artillerie.

Bij het vallen van den avond begon de Servische Timok-Divisie den aanval op het noordwestfront, waar de verdedigers, na slechts een zwak vuur te hebben afgegeven, hun vooruitgeschoven stellingen ont-

ruimden; het 20e Servische Regiment bezette vervolgens de stellingen bij Kadinkeu, het 15e die bij Ekmedschikeu.

De Servische Donau-Divisie, behalve 1 bataljon van het 9e Regiment, dat nabij de Arda achterbleef, viel eenige malen de Turkse stellingen bij Papas Tepe aan; zij kon echter slechts tot circa 300 M. vóór die werken doordringen en werd te half 5 des morgens door de verdedigers zóó hevig beschoten, dat zij genoodzaakt was zich in te graven, en verder den geheelen 25sten ter plaatse te blijven. Zij leed daarbij zeer zware verliezen; één der bataljons van het 9e Regiment b. v. verloor $\pm 30\%$ van zijn sterkte.

Op het zuidfront rukte de 8e Bulgaarsche Divisie, krachtig gesteund door eenige Servische belegeringskanonnen, ten aanval tegen de Turkse vooruitgeschoven stellingen, waarvan o. a. die bij Pamoek Serte (?) vermeesterd werd; herhaalde aanvallen tegen de meer achterwaarts gelegen positie van Tokat Bair (?) werden evenwel door de verdedigers met kracht afgewezen, waartoe het vuur uit het zware geschut van de hoofdverdedigingslijn en de enfileerende werking van een 2-tal goed gedekt opgestelde machinegeweren zeer veel bijdroegen. De Bulgaren leden bij hun pogingen tot verder doordringen zulke ernstige verliezen, dat het dal vóór laatstgenoemde stelling bij hen den naam van „dal des doods” verkreeg. Het gevolg van hun krachtig optreden aldaar echter was, dat de Turken op het zuidfront een beslissenden stoot verwachtten, en aldaar het grootste gedeelte hunner reserves samentrokken.

Intusschen was ook de beslissende actie op het oostfront begonnen. Daar hadden de Bulgaren te voren over terreinstrooken, waar zij de aanwezigheid van (automatische) mijnen vermoedden, kudden vee gedreven, ten einde aldus die mijnen onschadelijk te maken, en waren, toen het donker was, de volgende aanvalscolonnes gevormd:

- a. 1e Brigade der 11e Divisie — ten zuidwesten van Tausan;
- b. 2e Brigade der 8e Divisie — ten noordwesten van Moessoebeili, waarachter in tweede linie:
 - 3e Brigade der 4e Divisie — ten noordoosten van Moessoebeili;
- c. 2e Brigade der 3e Divisie — ten zuidwesten van Moessoebeili;
- d. 2e Brigade der 11e Divisie — ten noordwesten van Chiftlik Gunes, waarachter in de tweede linie:
 - 1e Brigade der 3e Divisie — ten oosten van Chiftlik Gunes.

Te 3 uur des nachts rukten deze troepen in de grootste stilte op tegen de vooruitgeschoven stellingen vóór het oostfront, met bevel, geen schot te lossen en den verdediger met de bajonet uit die stellingen te werpen. De artillerie had blijkbaar order ontvangen, slechts dan dezen aanval met haar vuur te hulp te komen, wanneer zulks tot het bereiken van het beoogde doel beslist noodzakelijk was, vermoedelijk om te voorkomen, dat het geschutvuur de aandacht van het garnizoen op de bewegingen vóór het oostfront vestigen zou, waardoor de kansen op het welslagen daarvan zouden verminderen.

Omstreeks 4 uur des morgens waren de aanvallers tot op 35 à 75 M.

afstand van de Turksche vooruitgeschoven werken genaderd; toen ondernamen zij een bajonetaanval, die de verdedigers tot wijken bracht, zoodat tegen 5 uur alle stellingen van Maslak tot Demir Kapoe in Bulgaarsche handen waren. De vluchtende Turken stieten op de ijzerdraadversperring vóór de gordelwerken (verg. blz. 9) en werden voor het grootste gedeelte door de aanvallers gevangen genomen. Dezen maakten in de vermeesterde stellingen o. a. 21 kanonnen en 6 mitrailleurs buit, en verbleven aldaar tot ongeveer 10 uur des morgens.

De belegeringsartillerie had inmiddels tijdens deze aanvallen, te kwart vóór 5 het vuur geopend — zooals gezegd niet tegen de vooruitgeschoven stellingen, doch tegen de werken in de hoofdverdedigingslijn; zij had daarbij zooveel succes, dat na eenige uren zoowel het geschut als het geweervuur der Turken volkomen tot zwijgen was gebracht. Van het verkregen vuuroverwicht en van een opkomenden mist maakten de Bulgaren gebruik om, ten deele met behulp van ossen, een 3tal zware batterijen en hun geheele veldartillerie in de genomen vóórstellingen te brengen. Te \pm 10 uur des morgens nam de infanterie, onder bescherming van het vuur uit dit geschut en van den mist, haar voorwaartsche beweging weder op, ditmaal tegen de gordelwerken, waaruit — zooals later bleek — de verdedigers intusschen reeds het geschut wegvoerden. De Bulgaren slaagden er in, zich op 150 à 225 M. vóór de hindernissen vast te zetten, en hielden aldaar voorloopig verder stand.

Het voornemen aan Bulgaarsche zijde was eigenlijk geweest, om des middags te 2 uur op alle fronten den aanval voort te zetten; aangezien echter hun reserves op het oostfront nog ver achter waren, moesten zij zich de thans zoo gunstige kans laten ontglippen en — doordien de Turken opnieuw het vuur openden uit meer achterwaarts, aan het enfileervuur der belegeringsartillerie niet blootgestelde batterijen — hun beslissenden aanval tot den volgenden nacht uitstellen. Dien morgen te 11 uur bestormde de Servische Donau-Divisie, krachtig gesteund door de artillerie, de voorste Turksche versperringen bij Papas Tepe, die zij vermeesterde en waar zij 32 officieren en 800 man gevangen nam; verder kon zij voorloopig niet oprukken, ten gevolge van het vuur der nabijgelegen forten. Te 7 uur des avonds werd de voorwaartsche beweging hervat; te half 3 des nachts (25/26 Maart) begon de eerste stormaanval, die onder groote verliezen werd afgeslagen. Spoedig volgde een tweede en een derde, waarbij de Serviërs, die op groote schaal gebruik maakten van handgranaten, ondanks het vuur van 24 mitrailleurs de stelling beklommen, die te 6 uur genomen werd. De verdedigers trokken terug; aangezien echter de Servische artillerie de brug over de Arda had vernield, konden zij niet ontkomen en zagen 116 officieren en 3000 man zich genoodzaakt, zich nabij den zuidelijken toegang tot de stad aan de Serviërs over te geven. Den aanvallers kostten deze gevechten \pm 1000 man.

Op het noordwestfront vermeesterde een Servisch regiment in dien nacht de werken vóór Havarasch, waarna de aanval langzaam werd

voortgezet. In verband met de gebeurtenissen op het oostfront konden zonder verderen strijd te 10 uur 's morgens de voorste, te 12 uur de tweede fortelinie, en te half 2 de bruggen over de Toendscha worden bezet.

De 8e Bulgaarsche Divisie hervatte dienzelfden nacht haar optreden op het zuidfront, vernielde ten koste van groote krachtsinspanning de Turksche hindernissen en bereikte ten slotte de stellingen vóór Demirtasch, waar het tot een handgemeen kwam. Vervolgens werd, gesteund door het vuur uit het veldgeschut, de aanval tegen de forten zelve voortgezet. De Turken concentreerden zich bij Demirtasch, ten einde te trachten door te breken; het daaruit voortvloeiende gevecht bij dat fort en bij het dorp Bosnakeu duurde voort tot circa 12 uur, toen het bevel tot overgave de troepen bereikte.

Want daartoe hadden intusschen de gebeurtenissen op het oostfront geleid. Daar was den 25sten het bombardement tegen de forten, met name tegen Aiwas Baba en Devekeu yoloe, krachtig voortgezet en maakten tegen den avond de aanvallers zich gereed, om door de coupures in de ijzerdraadversperringen tegen de gordelwerken op te rukken.

De pioniers waren er namelijk in geslaagd in de hindernis een tweetal doorgangen te maken, één breed 8 M. op eenigen afstand bezuiden Aiwas Baba, en één breed 35 M, tegenover Devekeu yoloe. Ploegen pioniers van 10 man, elke ploeg vergezeld van 2 mariniers met schietkatoenpatronen, hadden, onder dekking van schilden, deze coupures tot stand gebracht, ten deele met behulp van draadscharen, deels ook, door het (niet strak gespannen) prikkeldraad met behulp van stangen van de ijzeren palen af te lichten en op den grond te leggen, waarna de draden met planken, mantels e. d. werden bedekt; van de springmiddelen werd alleen gebruik gemaakt, wanneer de andere methoden te kort schoten. Bovendien had nog een Bulgaarsche mijngranaat een 6 M. breed gat in de hindernis geslagen in de onmiddellijke nabijheid van de vorenvermelde coupure bezuiden Aiwas Baba.

Onder bescherming der duisternis rukten des avonds 10e, 23e en 56e Regiment uit het noorden tegen de versperring op. Nadat zij door de hindernis waren gedrongen, wachtten de Turken het handgemeen niet af, doch vluchtten; volgens sommige berichten zelfs werden de aanvallers met den kreet: „Weest welkom!” ontvangen. Te half 3 des morgens (van den 26sten) werd Devekeu yoloe door het 10e Regiment genomen. Van de beide andere regimenten viel het 23e uit het oosten, het 56e uit het noordoosten Aiwas Baba aan; daar echter schijnt de bezetting krachtig te hebben stand gehouden en door een goed gericht geweer- en mitrailleurvuur de Bulgaren nog een tijdlang te hebben tegengehouden. Eerst bij het aanbreken van den dag, toen 's aanvallers artillerie het werk onder hevig frontaal en enfileervuur nam, gelukte het den Bulgaren, zich meester te maken van het fort, waarop te 6.20 voorm. de vlag der veroveraars geheschen werd.

Van daar werd de voorwaartsche beweging voortgezet in de richting

van Tasch Tabya en Kayalik, welke werken resp. te 7 en te 8 uur des morgens genomen werden. Achtereenvolgens vielen ook de overige forten in handen der aanvallers, zoodat dezen eenigen tijd na zonsopgang in het bezit waren van de meeste werken op het oostfront, waarts veldvuurmonden, houwitsers en machinegeweren werden aange trokken om de stad en de overige versterkingen onder vuur te nemen. De Bulgaarsche reserves behoefden niet te worden ingezet, doch volgden de aanvalscolonne, die na de vermeestering van het oostfront tegen het noordelijk gedeelte der stad en tegen de keel van het noordwestfront voorwaarts drongen.

De overgave. Onder deze omstandigheden werd, na een korten krijgsraad, aan Turksche zijde besloten, den verderen tegenstand op te geven en de onderhandelingen nopens de overgave in te leiden; tegelijkertijd werd (omstreeks 8 uur des morgens) aan de bezetting last gegeven, de munitiemagazijnen te vernielen, de spoorbrug over de Arda op te blazen¹⁾, geschut, wapenen, enz. onbruikbaar te maken en de paarden dood te schieten. Dit bevel werd echter slechts ten deele uitgevoerd; een groeps munitiemagazijn op het noordwestfront en een munitiemagazijn in de Marasch-redoute werden vernield, eenige vuurmonden en zoeklichten onbruikbaar gemaakt; ook de groote kazernes werden in brand gestoken. De spoorlijn echter werd niet ernstig beschadigd.

Te 9 uur des morgens werd het protocol nopens de onvoorwaardelijke overgave ondertekend en werd over nagenoeg de geheele linie de witte vlag geheschen. Spoedig daarop reed een Bulgaarsch regiment cavalerie aan de oostzijde de stad binnen en bezette de regeeringsgebouwen. De bevolking pleegde geen verzet, doch begon terstond de opslagplaatsen van het garnizoen te plunderen. Tegelijk met 's aanvallers troepen kwamen treinen met brood, suiker, enz. de stad binnen, welke artikelen gratis werden rondgedeeld.

Verschillen tusschen Bulgaarsche en Servische gegevens. Volgens de Servische lezing werd Schoekri Pascha den 26sten in zijn hoofdkwartier, het fort Hadirlik, met 2 andere generaals en 72 officieren door het 20e Servische Regiment gevangen genomen en eerst den volgende dag aan Generaal Iwanow uitgeleverd.

Van Bulgaarsche zijde daarentegen wordt gemeld, dat de cavalerieafdeeling-Markolew (5 Servische en 2 Bulgaarsche eskadrons), die op het zuidelijk gedeelte van het oostfront opereerde, na den terugtocht der Turken uit het fort Kavkas de stad binnenrukte en doordrong tot nabij Eski Serai. Daar vernam de Kolonel Markolew, dat Schoekri Pascha zich bevond in het fort Hadirlik. Hij begaf zich derwaarts en onderriete den Turkschen bevelhebber van den toestand, waarna deze zich overgaf, en vervolgens werd gebracht naar het fort Kaik. Daar werd, eerst met generaal Wasow en daarna met Generaal Iwanow, de overgave

1) Deze voor de Bulgaarsche operatiën tegen de Tschataldja-linie zoo uiterst gewichtige brug was eerst den 13den April weder in bruikbaren toestand.

geregeld. Nadat van weerszijden staking der vijandelijkheden was bevolen, mocht Schoekri Pascha op zijn verzoek tot den volgenden dag naar het fort Hadirlik terugkeeren, alwaar hij eenige uren later door de Servische troepen ten tweeden male werd gevangen genomen.

In het algemeen trouwens is er groot verschil tusschen de Bulgaarsche en de Servische voorstelling der gebeurtenissen. Terwijl b. v. Generaal Iwanow meldde, dat, toen de 11e Divisie met steun der geheele veldartillerie het oostfront had genomen en de stad binnentrok, de troepen op de andere fronten nog ver van de Turksche linie verwijderd waren, alwaar toen op Schoekri Pascha's bevel het vuur zou zijn gestaakt — maken de Serviërs er aanspraak op, 7 forten, 4 redouten, 17 veldwerken en 11 tusschenbatterijen te hebben genomen, 90 kanonnen te hebben vermeersterd, en 2 generaals, 400 officieren en 15.000 man te hebben gevangen gemaakt.

Verliezen, buit, enz. De verliezen der Verbondenen op 25 en 26 Maart bedroegen 2.000 man aan gesneuvelden en 5.000 aan gewonden; in deze getallen zijn 1.500 Serviërs begrepen.

De Servische verliezen gedurende het geheele beleg worden opgegeven als 778 dooden, 608 aan ziekte overledenen en 1917 gewonden; die der Bulgaren als 10.000 à 11.000 dooden en gewonden.

Met Adrianopel vielen in handen der Bulgaren: 4 divisie- en 8 brigadegeneraals, 820 officieren, w. o. 68 Duitsche en 18 Roemeensche, 60 000 soldaten, 650 kanonnen, 58 mitrailleurs, 52.000 geweren, 10 vaandels, 1 ballon captif en veel munitie en kleedingstukken.

Generaal Wasow werd benoemd tot garnizoenscommandant, Generaal Zerkowski tot commandant van de stad.

Beteekenis van het Bulgaarsche succes. De val van Adrianopel was voor de Bulgaren om meerdere redenen van groot belang. In de eerste plaats maakte zij het IIe Leger vrij, waarvan terstond 2 lichtingen, van tezamen 25 000 man, met onbepaald verlof huiswaarts werden gezonden, terwijl een ander gedeelte ter versterking aan de troepen voor de Tschataldja-linie werd toegevoegd. Voorts deed zij de belegeringsartillerie voor andere doeleinden (Tschataldja-linie en c. q. stelling van Boelair) beschikbaar komen, en maakte zij den spoorweg voor aanvoeren van allerlei aard ten dienste van het Tschataldja-leger vrij. Ten slotte was ook het behaalde succes voor het Bulgaarsche volk van hooge moreele beteekenis.

Beschouwingen. Het was, zooals ook alreeds in de Inleiding werd opgemerkt, in verband met de betrekkelijk geringe en dan nog vaak weinig betrouwbare gegevens, waarover tot dusver ten aanzien van den gang van het beleg van Adrianopel wordt beschikt, nog niet mogelijk een overzicht van die belegering samen te stellen, dat in de toekomst zal blijken geheel en al overeenkomstig de waarheid te zijn. En dus — al hopen ook wij „daz die blutigen Kämpfe die . . . die ver- „bündeten Balkanstaaten . . . um den Besitz befestigter türkischer Städte

„führen mussten, nicht unerhebliche Beiträge zur Klärung der Frage „des Kampfes um Festungen liefern werden“. (Frobenius in Von Löbell's Jahresberichte 1912) — is het nog minder thans reeds de tijd, om uit dat beleg verstrekkende gevolgtrekkingen op het gebied van den vestingoorlog te kunnen maken. Doch, al begeben wij ons niet in detailzaken, toch kunnen wel eenige algemeene beschouwingen aan de geschiedenis van dit beleg worden vastgeknoopt.

Redenen voor de belegering. In de eerste plaats wordt meermalen opgeworpen de vraag: was de belegering van Adrianopel een noodzakelijkheid? Sommige schrijvers oordeelen, dat de Bulgaren beter hadden gedaan, de vesting slechts met een zoo zwak mogelijke afdeeling in te sluiten en de voor dat doel niet strikt noodige troepen te voegen bij de macht, die den strijd tegen het Turksche veldleger had aanvaard, ten einde 's vijands levende strijdkrachten, hoofdobject voor elken oorlogvoerende, zoo spoedig en zoo volledig mogelijk onschadelijk te maken. Natuurlijk was ook den Bulgaarschen leiders niet onbekend, dat zij moesten vermijden, „einen erheblichen Teil ihrer Kräfte durch „langwierige Festungskämpfe auf einem Nebenkriegsschauplatze“ — wat west-Thracië na den slag bij Loeleh-Boergas geworden was — „der „eigentlichen Entscheidung auf den Hauptkriegsschauplatze zu entziehen“ (Schroeter in: Die Festung in der heutigen kriegführung, deel I.) Doch vermoedelijk is door hen overwogen:

dat een strijdmacht als die van Schoekri Pascha in den rug van een naar Konstantinopel oprukkend Bulgaarsch leger een hoogst ernstige bedreiging kon vormen;

dat het bezit van Adrianopel den Bulgaren het ongestoorde gebruik van de Orient-spoorlijn zou verschaffen en daarmede den aanvoer van allerlei benodigdheden voor het Thracische leger ten zeerste zou vergemakkelijken;

dat de vermeerstering van de vroegere Turksche hoofdstad voor het Bulgaarsche volk van hooge ideëele beteekenis was; en ten slotte

dat, waar het te voorzien was, dat de Turken om gelijke redenen niet dan noode van Adrianopel afstand zouden doen, het in-bezit-hebben van de stad op het tijdstip, waarop c. q. vredesonderhandelingen zouden worden geopend, van het hoogste belang was.

Mogelijk ware het voor de Bulgaren aan te bevelen geweest, den oorlog — bij wijze van oorlogsverklaring — te openen met een verrassenden aanval tegen Adrianopel, die wellicht, gelet op de zorgeloosheid der Turken, de vesting zonder veel moeite in hun bezit gebracht had. Gegeven het feit, dat zulks niet is geschied, gelooven wij, dat de nadeelen, verbonden aan een eenvoudig observeeren van de vesting, te groot waren, dan dat het Bulgaarsche legerbestuur die kans mocht wagen en dat mitsdien — hoezeer wellicht tegen hun zin — de Bulgaren min of meer genoodzaakt waren, een poging tot vermeerstering van de vesting tegelijk met hun overige operatiën in Thracië te ondernemen. Zij hadden zich daarop dan ook ter dege voorbereid: nog in

de laatste weken vóór het uitbreken van den oorlog werden nabij Schoemla vestingmanoeuvres gehouden, waaraan o. m. de 2e Divisie, het grootste gedeelte der cavalerie, en meerdere staven deelnamen.

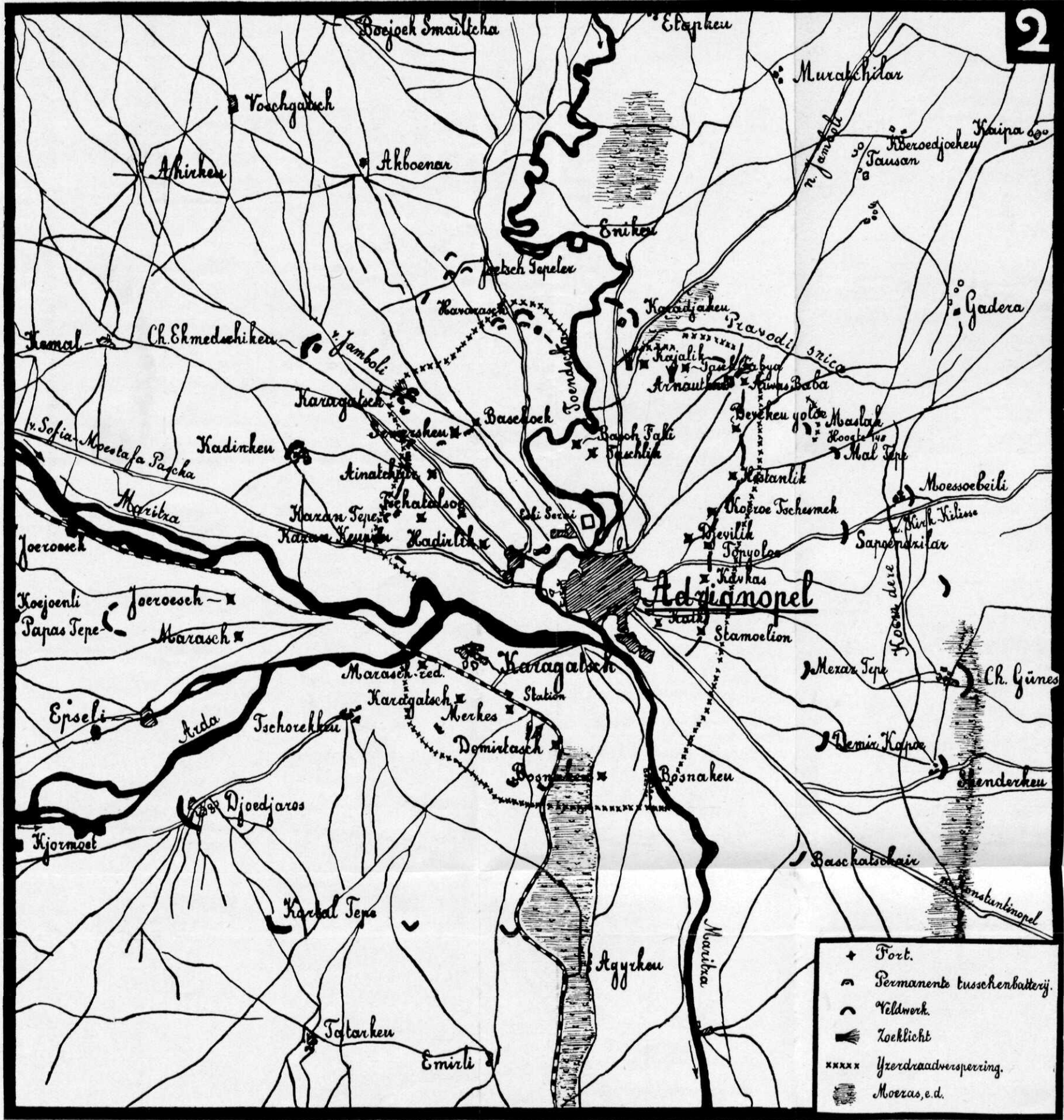
De verdediging. In hoever de langdurige tegenstand, welken Adrianopol aan het leger van Generaal Iwanow heeft geboden, te verklaren is uit een deugdelijke inrichting der versterkingen, is aan de hand van de weinige gegevens, waarover wij ten aanzien van de vestingwerken beschikken, nog niet na te gaan.

Bedoelde gegevens berusten n.l.

- a. op de kaart, die, na de ontruiming van Adrianopol door de Turksche bezetting, in Januari 1878 door de Russen werd samengesteld; deze kaart (schaal 1 c.M. = 100 saschen = 213.357 M., alzo $\pm 1:213.000$) werd met behulp van topografische instrumenten vervaardigd en is ook thans nog als de meest betrouwbare te beschouwen. Zij is, eenigszins aangevuld en verbeterd, opgenomen bij het in Bijlage I als 19 vermelde artikel in de Revue du Génie militaire, waarop, voor zooveel de permanente versterkingen betreft, de bij onze studie behoorende kaart 2 is gebaseerd.
- b. op de schets, die in Februari 1878 de Duitsche militaire attaché, de Kolonel Villaume, van de vesting vervaardigde; het origineel van deze schets bevindt zich in het archief van de algemeene inspectie van het „Ingenieur- und Pionierkorps” te Berlijn, en is op verkleinde schaal in de Kriegstechnische Zeitschrift 1913, No. 8 (24) opgenomen.
- c. op de schets, welke de Zwitsersche Kolonel der Genie Ott, die in Februari 1878 in commissie naar het oorlogsterrein gezonden werd, op grond van gegevens van Bluhm Pascha samenstelde, en in zijn in 1879 verschenen boek „Studien auf dem Kriegsschauplatz des russisch-türkischen krieges 1877/78” publiceerde.

Dat deze schetsen en kaarten, voor zooveel de terreingesteldheid betreft, onderling eenige afwijkingen vertoonen, is op grond van haar wordingsgeschiedenis wel te verklaren. Eigenaardig is evenwel, dat zij ook voor wat de vestingwerken betreft, niet overeenstemmen. Zoo komt b. v. het fort Bosnakeu (op het zuidfront) op de sub *a* vermelde kaart niet, op die sub *b* en *c* wel voor; zoo vermeldt de eene kaart op het noordwestfront 5, een tweede 6, een derde 8 forten, enz.

Ook omtrent de bij het beleg aan den dag getreden voor- en nadeelen, verbonden aan het bezetten van vooruitgeschoven stellingen, is het min of meer gewaagd, thans reeds een meening uit te spreken, aangezien de voorste verdedigingslijn (Kadinkeu—Ekmedschikeu—Havarasch; Hoogte 148—Moessoebeili—Chiftlik Gunes—Skenderkeu—Baschatschair; Agyrkeu—Kartal Tepe—Djoedjaros; Papas Tepe) volgens sommige schrijvers was de buitenste, permanente fortenlinie, en volgens andere een reeks van vooruitgeschoven stellingen, ingericht met de middelen der verzwaarde veldversterkingskunst. Zeer vermoedelijk echter is laatst

- ✦ Fort.
- ⌒ Permanente tussenbatterij.
- ⌒ Veldwerk.
- ☞ Zoeklicht
- xxxxx Ijzerdraadversperring.
- ▨ Moeras, e.d.

bedoelde lezing de juiste, en in dat geval verdient het alle aandacht, dat de vooruitgeschoven stellingen — zij het ook tegenover een weinig energieke aanvaller (zie beneden) — tot het einde van het beleg in handen der verdedigers zijn gebleven.

In het bijzonder trouwens ten aanzien van de toestanden in de vesting verkeerden wij te zeer in het duister, om ons met betrekking tot de verdediging aan beschouwingen te mogen wagen. Zeker is slechts, dat de stad in Schoekri Pascha een uitnemenden verdediger vond, die, er zich van bewust zijnde, dat vooral een vestingverdediging actief behoort te worden gevoerd, van den beginne af aan door talrijke uitvallen en zijn belegeraars heeft verontrust en het moreel zijner eigen troepen heeft hooggehouden. En met betrekking tot de troepen valt op te merken, dat terwijl in het open veld het Turksche leger na alle ontmoetingen met een in getalsterkte ongeveer gelijkwaardigen tegenstander steeds met grootere of kleinere verliezen werd teruggeslagen, de bezetting van Adrianopel alreeds dadelijk bij de gevechten in de lijn Adrianopel—Kirk-Kilisse op 22 October (verg. blz. 14) een ruim tweemaal zoo sterk gedeelte der Bulgaarsche troepen heeft gebonden, en dat zij, zich sterk gevoelende achter haar fortelinie, gedurende meerdere maanden tegenover een aanzienlijke, aan het einde van het beleg zelfs meer dan tweevoudige overmacht, heeft stand gehouden. En toch bestond het garnizoen voor een niet onaanzienlijk gedeelte uit Redif-troepen. Hier werd dus weder bewaarheid, hetgeen Vogel schreef in „Port-Arthur und die Theorie vom Festungskrieg” (6e Beiheft zum Mil. Wochenblatt 1908): „Der moderne Festungskrieg vermag bedeutend mehr noch als „der Feldkrieg aus Landwehrtruppen in kurzer Zeit Soldaten besten „Materials zu schaffen; zwar nicht für offensive Operationen, wohl aber „für die Aufgaben der hartnäckigsten Verteidigung.”

De aanval. Behalve bij de laatste bestorming op 25 en 26 Maart werd in het algemeen door de belegeraars met betrekkelijk weinig nadruk tegen de vesting opgetreden en beperkte hun actie zich eigenlijk tot een insluiting, gepaard gaande met een bombardement. Welke redenen het Bulgaarsche hoofdkwartier er toe hebben geleid, vijf maanden te wachten alvorens een beslissenden aanval tegen de vesting te ondernemen, is nog niet met afdoende zekerheid bekend. Men kan echter veilig aannemen, dat in de eerste maanden van den oorlog de opmarsch tegen Konstantinopel zoozeer de inspanning van alle krachten der Bulgaren vereischte, dat slechts zóóveel troepen voor Adrianopel werden benut, als strikt noodzakelijk waren om de gevaren van een actie der bezetting in den rug van de opmarcheerende legers te bezweren. Voorts zal vermoedelijk ook medegesproken hebben de noodzakelijkheid, om het tijdstip af te wachten, waarop een voldoende munitievoorraad voor de belegeringsartillerie naar de vesting was getransporteerd, terwijl ten slotte allicht ook de hoop, dat de stelling zich na een betrekkelijk korten tijd als gevolg van proviandgebrek zou moeten overgeven, bij dat langdurige uitstel van een beslissend optreden

in het spel is geweest. Het is een feit, dat Generaal Iwanow eenige malen gevraagd heeft, de vesting te mogen bestormen; het werd evenwel einde Maart, alvorens het legerbestuur daartoe heeft kunnen besluiten. En zelfs toen nog gelastte het aanvalsbevel uitsluitend de vermeestering der vooruitgeschoven stellingen, en was het aan het initiatief van Gen. Iwanow te danken, dat de verovering van die stellingen door die van de hoofdverdedigingslinie werd gevolgd.

Werd alzoo vóór 24 Maart slechts enkele malen een aanval gedaan, bovendien bestond bij die gelegenheden veelal nog uiterst weinig samenwerking tusschen de troepen in de onderscheidene sectoren. Wanneer n.l. op één der fronten een aanval zou worden uitgevoerd, dan werd niet door nevenaantallen op (één der) andere fronten de aandacht der bezetting afgeleid, doch kregen de overige troepen slechts opdracht tot demonstratie; het gevolg hiervan was, dat niet 's verdedigers reserves op de niet-rechtstreeks bedreigde fronten werden gebonden, en dat zij konden worden ingezet daar, waar hun aanwezigheid het meest noodig en alzoo voor de aanvallers het minst gewenscht was. Daarbij kwam, dat — als gevolg van de groote behoefte aan actieve troepen, die zich voor het hoofddoel, den opmarsch tegen Konstantinopel, deed gevoelen — minstens één der Bulgaarsche divisien van het belegeringskorps bestond uit reserve-troepen en ook geheel en al met reserve-officieren was geëncadreerd; die officieren zelf schijnen te hebben verklaard, dat het althans aan te bevelen ware geweest, de hoogste commando's in de divisie met actief dienend kader te bezetten.

En van de Servische hulpstroepen vonden wij vermeld, dat de hogere officieren — en mitsdien ook hun troepen — onbekend waren met den vestingoorlog, en dat die troepen ten gevolge daarvan voor de permanente versterkingen en de daarvóór aanwezige hindernissen een al te grooten eerbied koesterden.

Met de gebeurtenissen vóór Port Arthur vormen die vóór Adrianopel in één opzicht een zeer groote tegenstelling. Bij de Russische vesting toch zag, nadat op 30 Juli 1904 het eigenlijke beleg was begonnen, de aanvaller zich reeds vier weken later, na den mislukten gewelddadigen aanval van 19—24 Augustus, genoodzaakt tot den stelselmatigen aanval over te gaan, welke eerst na ruim 4 maanden (1 Januari 1905) tot den val der vesting zou voeren. Vóór Adrianopel daarentegen schijnt een nabijstrijd in den eigenlijken zin van het woord niet te hebben plaats gevonden; tot dusver althans vonden wij noch een sappe-, noch een mijnoorlog vermeld. Met groote belangstelling evenwel mag — en zulks vooral van Nederlandsche zijde — worden uitgezien naar bijzonderheden nopens den strijd op het zuidfront, dat door zijn moerassige terreingesteldheid en de veelvuldig voorkomende overstromingen in meer dan één opzicht aan het terrein in onze inundatiestellingen herinnert.

De belegeringsartillerie. De Bulgaarsche belegeringsartillerie was zwak, zoowel numeriek, als wat kaliber betreft: zwaardere kalibers dan

15 cM. waren daarbij niet tegenwoordig. Daarbij kwam, dat de groote bezwaren, die de terreingesteldheid en de toestand der wegen aan het transport van materieel en munitie in den weg legden, aanvankelijk dwongen tot een opstelling van het geschut uitsluitend op de het meest nabij de spoorlijn gelegen fronten, zoodat tegenover oost- en zuidfront in den beginne geen, en later slechts betrekkelijk weinig artillerie in batterij kon worden gebracht. De uitwerking tegen die fronten was dan ook gering. Voorts moet het onoordeelkundig worden genoemd, dat bv. in de periode 21 November—3 December wél de stad, doch niet 's verdedigers magazijnen en arsenalen werden gebombardeerd, welker vernietiging dan toch den Bulgaren nader tot hun doel zou hebben gebracht.

Een gebrek was voorts het niet-afschieden eener mobiele geschutreserve (houwitsers).

Ook de verpleging van de troepen in den oostelijken en den zuidelijken sector liet tengevolge van de vermelde moeielijkheden meermalen te wenschen over.

De insluitingslinie. De keuze voor de plaats van de insluitingslinie schijnt te zijn geschied in overeenstemming met de denkbeelden van Von Moltke, die bij zijn orders voor den strijd om Parijs in 1870 den wensch te kennen gaf, dat de belegeringstroepen zich in het algemeen moesten houden buiten de uitwerking van het vestinggeschut. De insluitingslinie van Adrianopel toch lag zóó ver van de stad, dat zij niet van 's verdedigers geschutvuur te lijden had en dezen bij een uitval van den steun van het vestinggeschut beroofde, hem integendeel voor de gevallen, waarin ondersteuning door artillerievuur onmisbaar was, noodzaakte tot het medevoeren van bespannen veldgeschut. De plaats der loopgraven echter was op verschillende punten blijkbaar te voren niet voldoende overwogen, zoodat later sommige loopgraven moesten worden geslecht en verlegd, ten einde een behoorlijk schootsveld te verkrijgen. Voor een goede afwatering der loopgraven was niet voldoende gezorgd, zooals trouwens in het algemeen aan maatregelen ten behoeve van de gezondheid weinig aandacht was geschonken. Eerst de ervaringen vóór de Tschataldja-linie zouden de Bulgaren op dringende wijze aan de noodzakelijkheid daarvan herinneren.

Afgesloten Februari 1914.

BIJLAGE.

Opgave van geraadpleegde bronnen ¹⁾.

1. *Die Landesbefestigung in den Balkanstaaten* — REULEAUX (Oct. 1912.)
2. *Die Küstenverteidigung der Europäischen Türkei.* — STAVENHAGEN (Mitt. über Gegenst. des Art. u. Geniewesens 1912, No. 12.)
3. *Vom Balkankriege.* — IMHOFF & SEIDEL (Mil. Woch. 1912, Nos. 140, 141, 143, 149, 152, 159, 160, 165; 1913, Nos. 16, 23, 30, 40, 42, 55, 58, 59.)
4. *Der Krieg auf der Balkanhalbinsel 1912/13.* — STREFFL., 1912, Nos. 11, 12; 1913, Nos. 1-7.
5. *Die Bedeutung Adrianopels als Festung.* — ENDRES (Mil. Woch. 1912, No. 158.)
6. *Adventures of war with cross and crescent.* — GIBBS & GRANT (Dec. 1912.)
7. *With the victorious Bulgarians.* — WAGNER (Dec. 1912.)
8. *Der Balkankrieg 1912.* — IMMANUEL (Dec. 1912.)
9. *Feuilles de route bulgares.* — DE PENENNRUN (Jan. 1913.)
10. *Ueber den Balkankrieg 1912.* — v. FLECK (Jan. 1913.)
11. *La guerre des Balkans en 1912. Campagne de Thrace.* — DE PENENNRUN (Jan. 1913.)
12. *La guerre Turco-Balkanique 1912.* — BOUCABELLE (Jan. 1913.)
13. *Adrianopel.* — v. DEINES (Mil. Woch. 1913, No. 26.)
14. *De Sofia à Tchataldja.* — PUAUX (Febr. 1913.)
15. *De Balkanoorlog 1912.* — v. D. BELT (Mrt. 1913.)
16. *Die Tätigkeit der bulgarischen Artillerie vor Adrianopel.* — Mil. Woch. 1913, No. 69.
17. *Der Balkankrieg 1912/13.* — A. MEYER (Apr. 1913.)
18. *Met Bulgaren en Montenegrijnen.* — FABIVS (Apr. 1913.)
19. *Andrinople.* — Rev. du Génie mil., Tome XXXXV, No 5 (Mei 1913.)
20. *Hoofdstuk V. Tactiek van den vestingoorlog. De vestingoorlog op het Balkanschiereiland.* — DELL (Wetensch. Jaarb. Krijgsw. 1912 — Mei 1913.)
21. *The campaign in Thrace 1912* — HOWELL (Mei 1913.)
22. *Veröffentlichungen der Kaiserlichen Nikolaus-Kriegsakademie.* — Mil. Woch. 1913, Nos. 105, 130, 131, 141, 142.

¹⁾ Zooveel mogelijk chronologisch gerangschikt. De tijd van uitgave, vermeld achter een werk, dat in meerdere deelen is uitgekomen, betreft de verschijning van het 1ste deel.

23. *Journal du Siège d'Andrinople (Impressions d'un assiégé.)* — CIRILLI (Juli 1913.)
24. *Beitrag zur Kenntniz der Befestigung Adrianopels.* — FROBENIUS Kriegst. Zeitschr. 1913, No. 8.)
25. *Opérations des 7e et 2e divisions bulgares pendant la première guerre des Balkans, et siège d'Andrinople.* — AUDEOUD (Rev. mil. suisse 1913, No. 12.)
26. *Einrichtung der Einschliessungslinie im nordwestlichen Abschnitt bei der Belagerung von Adrianopel.* — MUSCHNER (Mitt. über Pionierwesen 1913, No. 4.)